

Скритите ценности на системите на земеделие с висока природна стойност в България и Румъния

Скритите ценности на системите на земеделие с висока природна стойност в България и Румъния

WWF DCPO
2009

Съдържание

Част 1: Въведение	1
Какво е земеделие с висока природна стойност (ВПС)?	1
Въвеждане на понятието за земеделие с висока природна стойност в практиката	4
Целите на този доклад	5
Част 2: Земеделие с висока природна стойност (ВПС) в България и Румъния	7
Специфични характеристики на земеделието в България и Румъния	7
Земеделие с висока природна стойност в България и Румъния	9
Част 3: "Скритите" екологични ценности	13
Част 4: "Скритите" социално-икономически ценности	18
Част 5: Въздействие на прилаганите политики	21
Положителни въздействия	21
Агроекологична подкрепа за земеделието с ВПС	22
Други мерки за развитие на селските райони, свързани с подкрепа за земеделието с ВПС.....	23
Отрицателни въздействия	24
Общи правила за избираемост за подкрепа от ОСП	25
Специфични препятствия пред усвояването на агроекологичната подкрепа	25
Ограничен достъп до останалите мерки за развитие на селските райони	25
Прилагане на хигиенните правила на ЕС при производството на храни	26
Част 6: Предизвикателства и възможности	27
Предизвикателства	28
Възможности	30
Част 7: Визия и препоръки	31
Визия за земеделието с ВПС в България и Румъния	32
Да дадем значителен принос	33
Повишаване на осведомеността и развитие на пазара	33
Подкрепа от действащите политики	33
Изграждане на капацитет.....	35
Развитие на местните общности	36

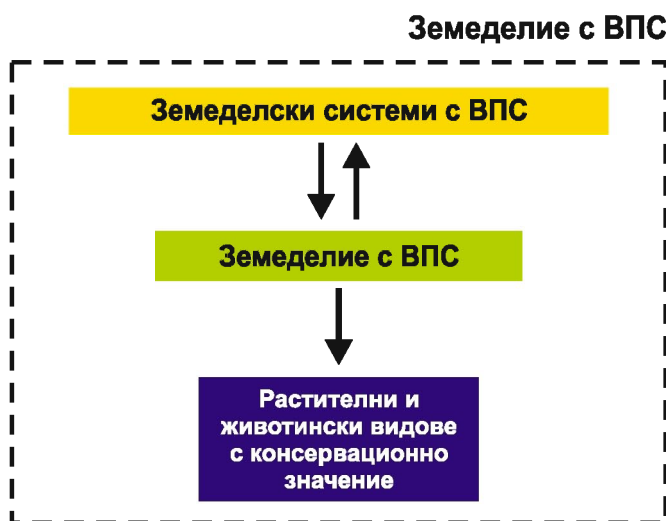
Част 1: Въведение

Какво е земеделие с висока природна стойност (ВПС)?

Понятието "висока природна стойност" възникна и се разви през последните 10-15 години в отговор на нарастващото разбиране за това, че някои от типовете земеделие в ЕС донасят множество ползи за дивата природа. Такива са много от по-традиционните, нискоинтензивни земеделски системи, които все още са запазени в някои региони.

Тъй като тези нискоинтензивни земеделски системи не са така икономически жизнеспособни, както са конвенционалните, спорно е дали те трябва да получават някаква подкрепа (например от средствата от Общата селскостопанска политика /ОСП/), която да подпомага съществуването им, заради обществените ползи, които те предоставят под формата на опазване на биологичното разнообразие и поддържането на местообитания и видове от консервационна значимост.

Понятието "земеделие с висока природна стойност" следователно оспорва общоприетото мнение, че земеделските дейности имат предимно негативно въздействие върху биологичното разнообразие и дори популяризира позитивната взаимовръзка между традиционните форми на управление на земеделските земи и опазването на значимите местообитания и видове.

Фигура 1.1 представя простото взаимоотношение между три ключови термина, свързани с ВПС, които са често използвани (включително и в този доклад) и които, трябва да се отбележи, не са равнозначни:

- земеделие с ВПС,
- земеделски системи с ВПС и
- земеделски земи с ВПС.

ФИГУРА 1.1: Просто взаимоотношение между понятията *земеделски системи с ВПС*, *земеделски земи с ВПС* и *опазване на видове от дивата природа*

Земеделие с ВПС – това е най-широкото понятие, което свързва земеделските системи с ВПС, земеделските земи с ВПС и въпросите на природозащитата в едно. Земеделието с ВПС се определя¹ най-общо, когато:

- земеделието е преобладаващото земеползване;
- земеделието поддържа (или е свързано с) голямо разнообразие на местообитания и видове и/или наличие на видове от европейска/национална/регионална консервационна значимост;
- опазването на тези природни местообитания или видове зависи от продължаването на специфични земеделски практики.

Земеделски системи с ВПС – това са земеделските системи, в следствие на които земеделските земи с ВПС са възникнали и които продължават да поддържат високата им природна стойност.

Много от тези земеделски системи се намират в по-периферни райони на Европа, където плодородието е възпрепятствано от фактори като: бедни почви, стръмни склонове, голяма надморска височина, недостатъчно валежи и т.н. Селските стопани, които донасят най-големите ползи за биологичното разнообразие, обичайно работят при най-тежките условия (социални, икономически и природни) и са изложени на най-голям натиск да изоставят своя традиционен начин на живот. В

¹ Следвано е първото определение предложено от Andersen *et al.* (2003).

резултат на изоставяне, интензифициране и промяна на земеползването биват изгубени множество традиционни ландшафти из Европа, съхраняващи богато биологично разнообразие.

Земеделските системи с ВПС се различават значително в различните страни членки на ЕС, но най-общо се характеризират с комбинация² от:

1. **Нискоинтензивно земеползване** - биологичното разнообразие обикновено е по-богато в земи, които се управляват нискоинтензивно. По-интензивната употреба на машини, торове и пестициди и/или наличието на голяма гъстота на пасуващи животни значително намалява броя на видовете от дивата природа, срещани сред обработваемите земи и пасищата.

Типичните характеристики на нискоинтензивните земеделски системи, които предоставят условия, благоприятстващи по-широкия обхват на разпространение на видовете (в сравнение с интензивните земеделски системи) са:

- запазване на трайно установени управленски практики, като сезонната паша, съобразена с надморската височина, традиционното управление на ливадите (под сенокосен режим) и други;
- силно ограничена употреба на торове и пестициди;
- ниска гъстота на животинските единици (в зависимост от местните условия);
- използване на местни породи, адаптирани към местните природни условия (например - фураж с ниска хранителна стойност и сурови условия за паша), въпреки че някои породи, които не са местни, също могат да се използват успешно;
- ниска степен на механизация;
- използване на големи площи обществена/общинска земя;
- високи нива на вложение на труд.

2. **Наличие и/или използване на полуестествена растителност** – значимостта на полуестествената растителност за биологичното разнообразие е доста по-голяма от тази на растителността в интензивно управляваните земи. В допълнение на естествената и полуестествена растителност, налични са и характеристики на ландшафта като стари дървета, храсти, необработвани участъци, езера и потоци, оголени скали и др., които значително повишават броя на екологичните ниши за съжителстване на представителите на дивата природа успоредно със земеделските дейности.

3. **Разнообразие на земното покритие и земеползването** – биологичното разнообразие е значително по-голямо, когато земното покритие и земеползването са съставени от мозайки от нискоинтензивни обработваеми земи, угари, полуестествена растителност и многобройни ландшафтни характеристики. Това е предпоставка за сформирането на доста по-разнообразни местообитания и хранителни ресурси за представителите на дивата природа и предразполага към много по-сложна екология в сравнение с опростените ландшафти, свързани с интензивното земеделие.

Не е необходимо и трите характеристики да присъстват в една и съща земеделска система, за да се счита, че тя е с ВПС. Достатъчно е трите характеристики да си взаимодействат, както е показано на Фигура 1.2. Фигурата показва, че основната характеристика на земеделието с ВПС е „ниската интензивност на земеползването“. Друга съществена част е значителното „присъствие на полуестествена растителност“. В някои случаи това може да е комбинация от полуестествена растителност и нискоинтензивни обработваеми земи, придаващо мозаечен характер на ландшафта с по-голямо „разнообразие на земното покритие“.

² Адаптирано от различни източници, включително Beaufoy и Cooper (2008).

ФИГУРА 1.2:
Концептуална връзка
между трите основни
характеристики на
земеделските системи с
висока природна
стойност (ВПС)

Земеделски земи с ВПС – те са основната част в състава на земеделските системи с ВПС, като са от полза за опазването на природата, защото те обхващат тези местообитания, в които действително се открива видово разнообразие и изобилие от представители на дивата природа.

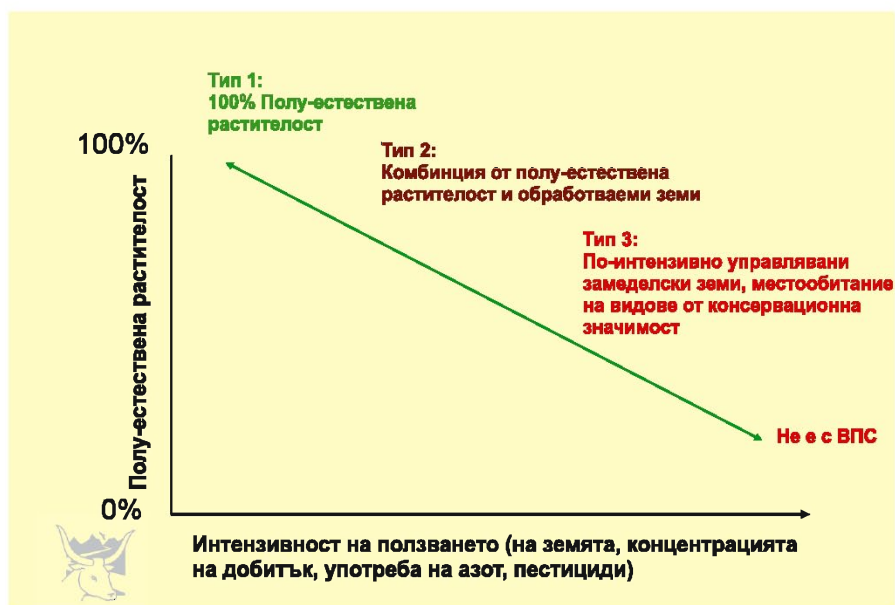
Обхватът и качеството на местообитанията в земеделските земи с ВПС са значително повлияни от цялостното функциониране на земеделските системи с ВПС и от ежедневните управленски решения, предприемани от стопаните. Всяка промяна в земеделската система с ВПС (като промяна на земеползването, интензификация на производството или изоставяне на земите) се отразява върху значимостта на тези земи по отношение на биологичното разнообразие и може дори да доведе до значителна загуба на биоразнообразие.

Трите типа земеделски земи с ВПС се определят³ най-често като:

- Тип 1** Земеделски земи с високо участие на полуестествена растителност като пасища, богати на видове.
- Тип 2** Земеделски земи с мозайка от нискоинтензивно земеделие и полуестествени елементи на ландшафта, като граници на полетата, живи плетове, каменни стени, захрастени и гористи участъци, малки реки и др.
- Тип 3** Земеделски земи (включително интензивно управлявани обработваеми земи и пасища), обитавани от редки видове или от голяма пропорция от популацията им на европейско и/или световно равнище.

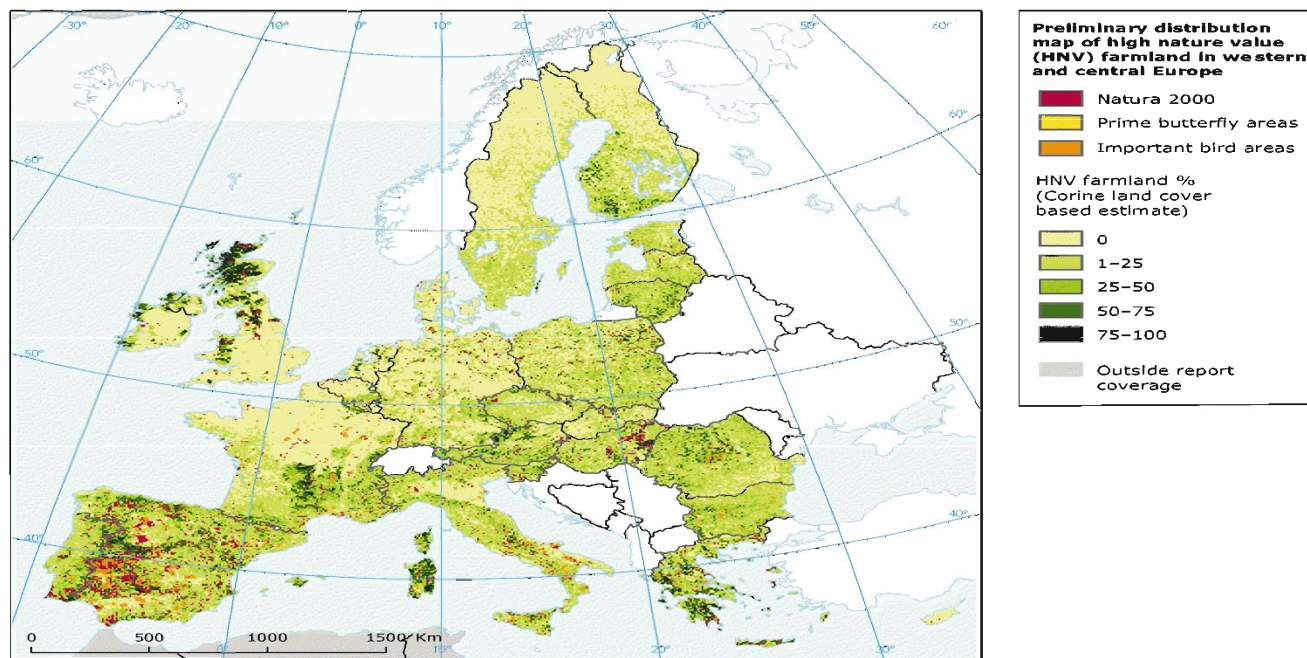
Тази типология е от голяма помощ на място при определяне, дали дадена земя е с ВПС. Все пак трите типа земеделски земи с ВПС не би трябвало да се разглеждат като прецизни категории с остро разграничение една от друга. Те трябва да се разбират по-скоро като съвкупност (виж Фигура 1.3 по-долу), варираща от земеделски земи, заети в голяма пропорция от полуестествена растителност и нискоинтензивно ползване (Тип 1) към смесица от полу-естествена растителност и нискоинтензивни обработваеми площи (Тип 2) до по-интензивно управлявани земеделски земи, които са местообитание за видове от консервационна значимост (Тип 3).

³ Тази типология е предложена за пръв път от Андерсън (2003) и допълнително обсъждана и изменена от Европейската Агенция по околна среда и Програмата за околната среда на ООН (2004) и от Paracchini (2008).

ФИГУРА 1.3: Съвкупността от типове 1, 2 и 3 на земеделските земи с ВПС (Източник: Beaufoy, 2008)

По предварителна оценка на Европейската Агенция по околна среда около 15–25% от общата площ на земеделските земи в ЕС може да се счита за един или друг тип земи с ВПС. Както е показано на Фигура 1.4, разпределението им не е равномерно и в по-голяма концентрация те се намират в по-периферните райони на ЕС, особено в Южна и Източна Европа, включително България и Румъния.

ФИГУРА 1.4: Предварителна карта на разпределението на земеделските земи с висока природна стойност (ЗЗВПС) в Западна и Централна Европа (авторски права на ЕАОС, Копенхаген, 2007 – може да се намери на уеб-страницата: <http://www.eea.europa.eu>)

Въвеждане на понятието за земеделие с ВПС в практиката

Понятието за земеделие с ВПС добавя един алтернативен подход в природозащитата. Вместо да се фокусира единствено върху поддържането на редки или застрашени видове и местообитания в защитените зони, то обхваща и необходимостта, значително по-големи площи земя (голяма част, от

които полуестествени местообитания) да продължават да бъдат поддържани от селските стопани и управлявани по традиционните земеделски методи.

Въпреки че „земеделие с ВПС“ е едно много притегателно понятие, което предава ползите за биологичното разнообразие, предоставяни от нискоинтензивните земеделски системи, все още стоят множество предизвикателства пред по-широкото му въвеждане в практиката.

Едно немаловажно предизвикателство е фактът, че подкрепата за земеделието с ВПС е ключова тема на политиката на ЕС за развитие на селските райони⁴ и въпреки това практическите въпроси, свързани с поддържането на земеделските системи и земи с ВПС, остават относително маргинални и обособени теми в обществения дневен ред, а дебатът по тях остава ограничен сред неколцина специалисти и (силно мотивирани) групи по интереси⁵.

Има редица причини за това. Пренебрегването на практическите проблеми, пред които всеки ден са изправени стопаните на земите с ВПС, техните семейства и местните им общности, е безспорно подчертано от факта, че в много страни, тъкмо тези стопани са с много нисък икономически и социален статус. Това е особено валидно за новите страни членки, като България и Румъния, в които земеделието с ВПС до голяма степен съвпада, както с екстензивното, така и с дребното по мащаби земеделие (за задоволяване на собствени потребности), а нито едно от тях няма ясно бъдеще в рамките на ЕС. От тук следва и пренебрежителното разбиране за тях на национално ниво като „старомодни“ и „назадничави“ в контекста на модерните, по-съвременни решения за развитието на селските райони, „спускани“ от Брюксел.

Доколкото понятието битува сред широката общественост, то е свързано с предимно носталгични представи по отношение на културната стойност на традиционните, нискоинтензивни земеделски системи с ВПС, както и с хубавите, вкусни хранителни продукти, които произхождат от тях. От друга страна, тези земеделски системи са почти отхвърлени като нещо, принадлежащо на миналото, като забележителност, мярната из път от преминаваща кола, или като архаичен начин на живот, практикуван от дедите ни.

Все още в голяма концентрация добре поддържаните земеделски земи с ВПС се намират в страните от Централна и Югоизточна Европа, включително Дунавския и Карпатски район на България и Румъния. Постепенно и двете страни определиха мерки и разпределиха средства за управлението и опазването на земеделските земи с ВПС в рамките на своите Национални Планове за развитие на селските райони за периода 2007 – 2013 г. и въпреки това, изразът „земеделие с висока природна стойност“ си остана извън всекидневния речник на Букурещ и София, а и малцина са младите хора, възнамеряващи да станат земеделци с висока природна стойност!

Целите на този доклад

Широката общественост в България и Румъния, както и твърде много селскостопански производители, не знаят и не разбират икономическите възможности, които се „крият“ в земеделските системи с ВПС и свързаните с тях хранителни продукти.

От изключително значение е да се повиши осведомеността за екологичните, социалните, културните и икономически ценности, които предоставят земеделските системи с висока природна стойност в България и Румъния. Това би допринесло за подобряването на имиджа и на социалния статус на стопаните с ВПС (и на свързаните с тях хранителни продукти), като по този начин, ще се изкаже подкрепа за едно по-жизнеспособно бъдеще на много от тях. Този принос трябва да върви ръка за ръка с една по-добре целенасочена подкрепа от Общата селскостопанска политика за земеделските системи с ВПС, предоставяна от мерките за развитие на селските райони, по които са заделени

⁴ В съответствие със Стратегическите насоки на ЕС за развитие на селските райони (2007-2013), страните членки се задължават да заделят средства по Ос 2 на Европейския фонд за земеделие и развитие на селските райони за „...биологично разнообразие и опазване и развитие на земеделските и горовладелски системи с ВПС“. Виж Beaufou (2008) за повече подробности и обсъждания върху предприетите мерки от страните-членки по отношение на земеделието с ВПС.

⁵ За последни новости по съвременните дискусии относно земеделието с ВПС, както и за разбор на последните срещи и събития по въпроса проверявайте уеб-сайта на Европейския Форум за природозащита и пасторализъм: www.efncp.org

средства за агроекология, за инвестиции в селските стопанства, за преработвателния сектор, за разнообразяване на икономическата дейност и т.н.

Този доклад разкрива икономическите, социалните, културните и екологичните ценности на земеделските системи с ВПС. Той ясно формулира зависимостта и значимостта на земеделските системи с ВПС, както за политиката на ЕС в земеделието и развитието на селските райони, така и за екологичната политика и природозащитните програми.

Представен е също и анализ на предизвикателствата и възможностите пред опазването и управлението на земеделските земи с ВПС в полза на обществото и природата.

Целевата група на тази публикация е по-специализираната аудитория и заинтересованите лица, които желаят да научат повече за значимостта на земеделието с ВПС.

Част 2: Земеделие с висока природна стойност (ВПС) в България и Румъния

Специфични характеристики на земеделието в България и Румъния

България и Румъния заемат площ от общо почти 350 000 км², от които към 20 млн. ха са използвана земеделска площ (ИЗП). Някои от тези площи се управляват изключително интензивно, а други – изключително екстензивно, със значителни проблеми в следствие от изоставяне на земите, особено в България⁶. Земеползването е с доста големи вариации според района, но като цяло, осредненото разпределение за двете страни - 64% обработваеми земи, 33% постоянно затревени площи и 3% трайни насаждения – не се отличава особено от наблюдавания модел на земеползване в ЕС.

Има обаче, някои основни характеристики, които отличават земеделието в България и Румъния от това в останалите страни-членки на ЕС и това са:

- силно поляризирана структура на земеделието;
- изключително раздробена собственост на земите (произлязла от процеса на раздържавяване на собствеността върху земите);
- огромен брой дребни по мащаб стопани, определяни по различен начин – „задоволяващи собствени потребности“ и „полупазарни“⁷.

Например в България само 0.8% от всичките земеделски стопанства управляват над 50 ха, но те заемат 78% от цялата ИЗП, докато 75% от всичките стопанства са с размер под 1 ха и те управляват едва 7% от цялата ИЗП.

По същия начин, от общо над 4,2 млн. стопанства в Румъния, по-малко от 0,5% са големи по мащаб (със среден размер 269 ха, заемащи към 34,5% от ИЗП), а останалите 99,5% са малки стопанства със среден размер от 2,15 ха, управляващи 65,5% от ИЗП.

Става ясно, че повечето от тези дребни стопанства произвеждат храни за собствена консумация, но няма ясен критерий за разграничаване на стопаните, произвеждащи за собствена консумация от тези с по-пазарна ориентация. Изследванията на Системата за земеделска счетоводна информация (СЗСИ) и тези на Евростат за структурата на земеделските стопанства използват икономическия размер като главен критерий при определянето на това, дали едно стопанство произвежда за собствени нужди, като приема, че размерът на тези стопанства е по-малък от една европейска единица за размер (ЕЕР)⁸. Този критерий обаче, е оспорван от друго мнение, а именно, че е необходимо да се определя, дали едно стопанство произвежда за собствени нужди, според съотношението между домашната консумация и продажбите на пазара, като това съотношение варира от 0 до 100 % и по този начин се въвежда и понятието „полупазарно стопанство“.

Европейската Комисия определя полупазарните стопанства⁹ като *„...земеделски стопанства, които произвеждат предимно за собствена консумация, а също и предлагат на пазара част от продукцията си“* и за периода 2007-2013 е оставила новите страни членки сами да дадат по-точно определение в рамките на националния им контекст, като *„...вземат предвид минимален и/или максимален размер на стопанството, пропорцията на предлаганата на пазара продукция и/или нивото на приходи в избираемото стопанство“*.

⁶ Изоставянето на земите (поради различни причини) е главният проблем в българското земеделие. Според Министерството на земеделието (2007), площта на земеделските земи, останали неизползвани за повече от три години през 2004 г. е 450 000 ха и тенденцията е към нарастване на тези площи. Изследванията показват, че най-пострадали от изоставянето са планинските райони заради разпада на животновъдната индустрия, а също и други райони с природни недостатъци и ниско почвено плодородие.

⁷ Повечето от изложените данни са взети направо от националните планове за развитие на селските райони (2007-2013) на България и на Румъния – виж МЗХ (2007) и МЗГРСР (2007)

⁸ Икономическият размер на стопанствата се измерва в европейски единици за размер (ЕЕР). Към момента, за 1 ЕЕР се счита еквивалента на годишен оборот от приблизително 1,200 EUR и грубо съответства на 1.3 ха зърнени култури, или на 1 млечна крава, или на 25 овци за мляко, или на еквивалентни комбинации от тях.

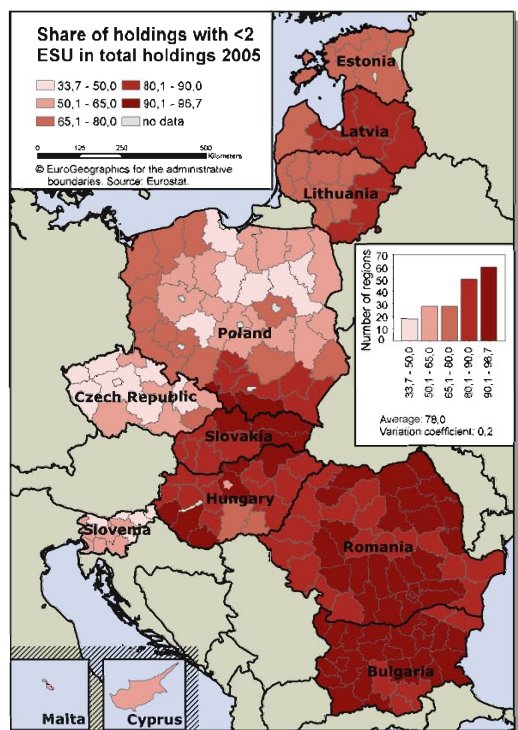
⁹ Виж Член 34 от Регламент No. 1698/2005 на Европейския Съвет за подкрепата за развитие на селските райони от Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР).

В румънската национална Програма за развитие на селските райони (2007-2013)¹⁰, полупазарните стопанства са определени с размер между 2 и 8 ЕЕР (приблизително 350 000 стопанства). Експертна оценка сочи, че 91% (3.8 млн.) от общия брой на малките по мащаб стопанства остава да се определи като „задоволяващи собствени нужди“ (Министерство на земеделието, горите и развитието на селските райони, 2007b) – като, според оценката, по-малките от 2 ЕЕР покриват 45% от ИЗП. Повечето от тези стопанства се управляват без юридическо лице (с някои изключения) и мнозинството от тях попада като размер между 0 и 5 ха или са с осреднен размер 1.63 ха.

Земеделието за собствени нужди в системата за национално счетоводство на Румъния е определено като „домашно производство за своя собствена крайна консумация“ и представлява отделен сектор в така наречената „ненаблюдавана/нерегистрирана икономика“, стояща наравно с „недекларираните занятия“ (т.е. такива, от които дори данъчната система не може да прибере своето!). Оценката сочи, че около 80% (3.4 млн. от общо 4.2 млн.) от отделните стопанства използват повече от 50% от продукцията си за своя собствена консумация¹¹.

В България полупазарните стопанства се определят в размера между 1 и 4 ЕЕР и 21% от всичките стопанства (с площ от средно 1.8 ха) попадат в тази категория, същевременно, 76% са по-малките от 1 ЕЕР и се считат за задоволяващи собствени потребности. В действителността обаче няма ясно разграничение между тези два типа стопанства. Някои от стопанствата под 1 ЕЕР продават част от продукцията си, а някои от стопанствата с размер между 1 и 4 ЕЕР произвеждат само за собствена консумация. И в двете групи има насаждения, отглеждани с изцяло пазарна цел.

Още повече, не се води отчетност за неофициалните вериги, по които се набавят храни, а те в България и Румъния са често свързани с полупазарните стопанства и с тези, произвеждащи за собствена консумация. Такива са най-вече фамилните стопанства, които снабдяват членовете на семействата, живущи в градовете, с продукти от родните им села не срещу пари, а като в замяна очакват помощ с работна ръка в прибирането на реколтата в натоварените сезони.

Фигура 2.1 дава обща представа за разпределението на малките по мащаб стопанства (под 2 ЕЕР) в новите страни-членки и онагледява много високата концентрация на такива в България и Румъния. Това се отнася в голяма степен за всички последващи дискусии относно земеделието с ВПС, доколкото много от системите на земеделие с ВПС се практикуват именно в полупазарни стопанства и в такива, произвеждащи за собствена консумация.

ФИГУРА 2.1: Дял на земеделските стопанства с размер под 2 ЕЕР в новите страни-членки ЕС (2005) (Източник: Baum, 2008)

¹⁰ Виж МЗГРСР (2007), плюс стратегически документ на Европейския Институт на Румъния (Giurca *et al.*, 2006), който беше използван за обосновка на определението за „полупазарно земеделско стопанство“ в Румъния

¹¹ Виж Министерство на труда, семейните въпроси и равните възможности (2007)

Земеделието с ВПС в България и Румъния

Понятието за земеделие с ВПС в голяма степен е свързано с България и Румъния.

Двете страни съхраняват голямо разнообразие на видове и местообитания. В голяма степен това биологично разнообразие е свързано с традиционните/нискоинтензивни земеделски системи в райони с ниска производителност поради неблагоприятни природни условия като надморска височина, наклони или слабо почвено плодородие. В такива райони попадат големи площи екстензивноуправлявани полуестествени затревени площи в низинни, хълмисти и планински местности.

Полуестествените затревени площи са една от най-ценните екосистеми в земеделските ландшафти и са получени в резултат на стабилно управление през вековете – чрез употреба на пасищата за пасуване на животни и на ливадите за коситба или чрез комбинация от двете. В резултат на това дългосрочно управление, екосистемите, свързани с полу-естествените затревени площи, са добре развити и характерни за техния био-географски район.

Това е особено валидно за България и Румъния, в които разнообразните природни условия са допринесли за широкото разпространение на няколко контрастни типа полу-естествени затревени площи, вариращи от високите субалпийски пасища по ридовете на Карпатите и Стара планина до влажните ливади на черноморския бряг, като всички те: а) се характеризират с голямо флористично разнообразие и б) предоставят местообитания от значение за други групи видове, като пеперуди и гнездящи птици. Полуестествените затревени площи в България например, могат да бъдат класифицирани най-общо в следните типове:

1. Затревени площи в низинните и хълмисти райони (до 500-600 м. н.м.в.)

- низинни сенокосни ливади (12%)
- низинни пасища (56%)
- изоставени обработваеми площи (9%)

2. Планински затревени площи (от 500-600 до 1,800 - 2,100 м. н.м.в.)

- планински сенокосни ливади (13%)
- планински пасища (10%)

Отделно от това, има и естествени затревени площи в планините на височина над 2000 м.

Всички полуестествени затревени площи се нуждаят от продължаване на традиционните земеделски практики, за да оцелеят. Това ще рече, поддържане на традиционните модели за пасуване и коситба, както и избягване на агрохимични подобрители, като торове и пестициди. В случай, че полуестествените затревени площи се управляват по несъответстващ начин, например, ако бъдат изобщо изоставени или пък преизпасвани, те ще бъдат превзети от храстовидна растителност или от доминиращи конкурентни тревни видове и това ще доведе до загуба на биоразнообразието на тревните съобщества.

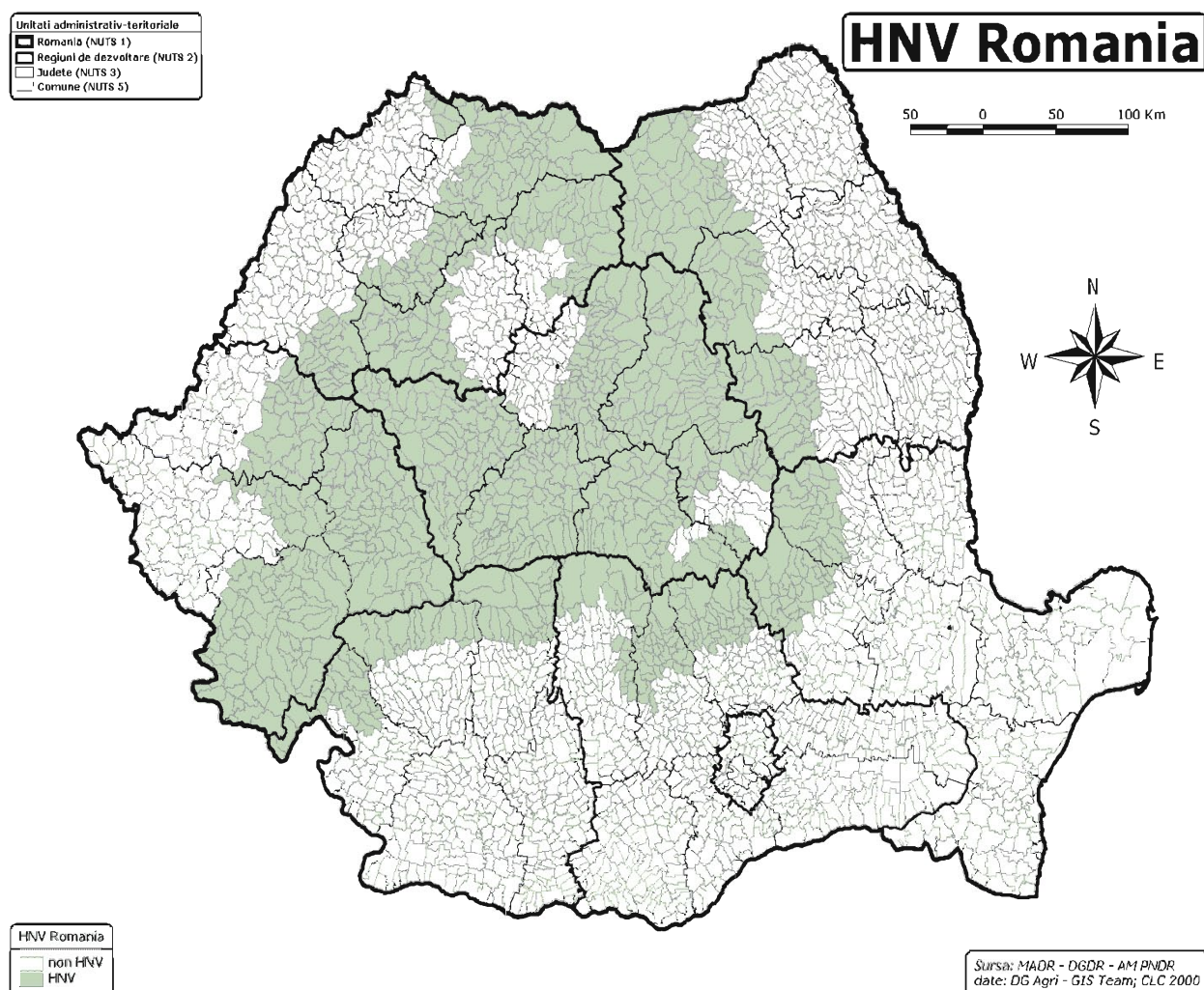
Има няколко различни натиска, оказвани върху полуестествените затревени площи в България и Румъния:

- като следствие от огромния спад в броя на животните през 90-те години на миналия век, от продължителното задържане на ниските изкупни цени на млякото и месото, а също и от съвременните завишени хигиенни стандарти за производството им и т.н., много от затревените площи с ВПС днес остават недоизпасвани или са изоставени. Пасуването и коситбата се практикуват много по-малко или са преустановени и е започнал процес на превземане на тези площи от храсти, дървета и доминиращи тревни видове;
- поради ниската икономическа възвръщаемост от пасуването на животни на пасищата с ВПС, много стопани от низинните и по-плодородни райони прибягват до разораване на пасищата и превръщането им в обработваеми земи, лозя или овощни градини. Това води до безвъзвратна загуба на растително биоразнообразие и на свързаните с него съобщества на безгръбначни и гръбначни видове;

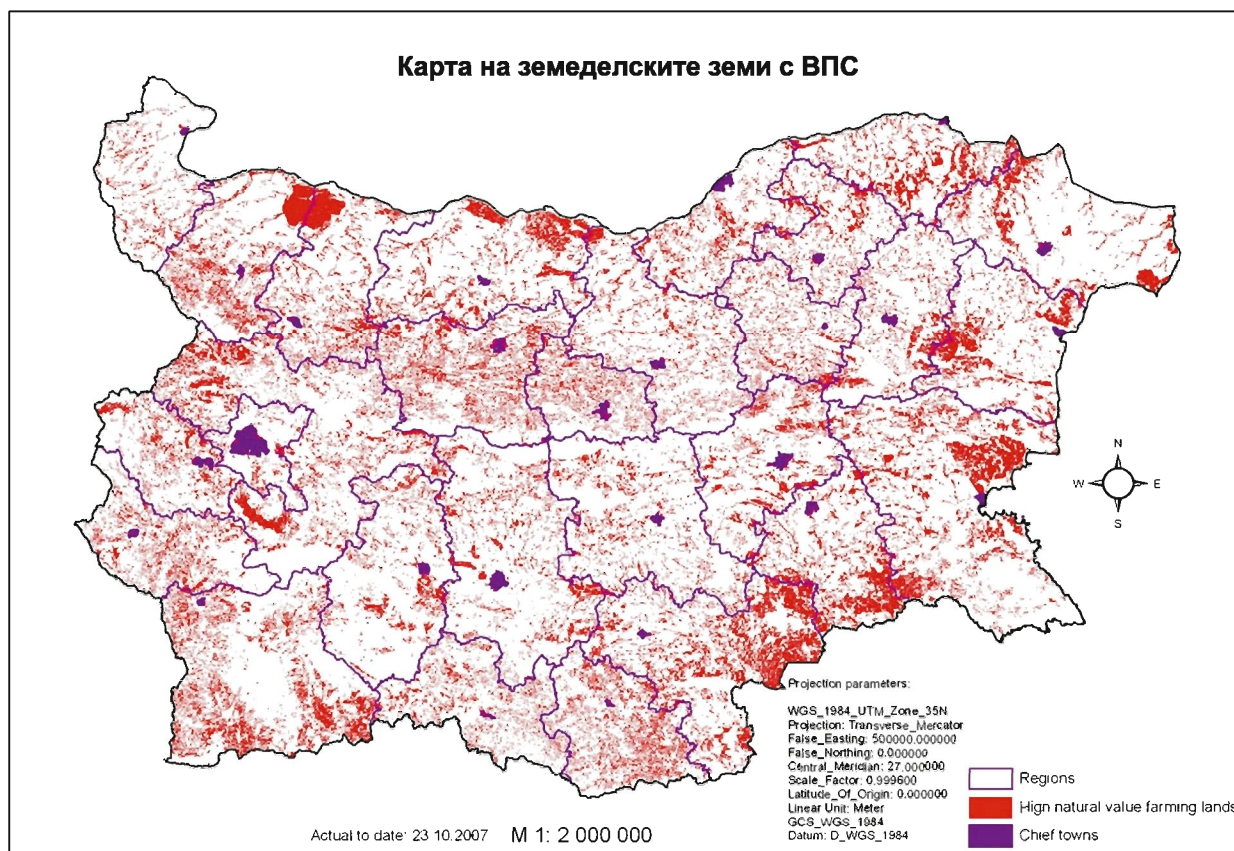
- когато полуестествените затревени площи са общинска собственост и се намират в близост до населените места, те често са използвани общо от всички местни хора. Противно на натиска, описан по-горе, тази практика води до преизпасване и деградация на пасищата, до загуба на цялата им предишна природна стойност;
- в някои райони има много специфичен натиск от смяна на предназначението за ползване на земите, включително и за застрояване на съоръжения за туризъм и с изграждане на свързаната с тях инфраструктура (например на черноморския бряг и в Карпатите).

Има предварително изготвени карти на земеделските земи с ВПС в България и в Румъния, които са включени в националните им планове за развитие на селските райони за 2007-2013 г. Въпреки че картите са изготвяни по различни методологии, те дават някои полезни указания за възможния обхват и разпространение на земеделските земи с ВПС и в двете страни.

Румънската карта (Фигура 2.2) е основана на разпределението само на полуестествените затревени площи (т.е. земеделските земи с ВПС тип 1) и площта им възлиза на приблизително 2.4 млн. ха (16% от ИЗП), попадащи в 1 038 селски общини. Това е чисто и просто подценяване на общата площ на земеделските земи с ВПС в Румъния, при все че страната е известна със своите нискоинтензивни мозаечни ландшафти (т.е. ВПС тип 2), но всеизвестно е, че те са много трудни за картиране.

ФИГУРА 2.2: Карта на възможното разпределение на земеделските земи с ВПС (само полуестествени затревени площи) в Румъния (Източник: МЗГРСР 2007)

ФИГУРА 2.3: Карта на възможното разпределение на земеделските земи с ВПС в България (Източник: МЗХ 2007)

Българската карта (Фигура 2.3) е основана на по-обстойна методология, осъвременяваща наличната инвентаризация на постоянно затревените площи с картата на Натура 2000 и други данни за местообитанията, всички заедно интегрирани в едно със Системата за идентификация на земеделските парцели (СИЗП), използвана при администрирането на директните плащания на площ. Този подход определя като земи с ВПС приблизителна площ от 2 млн. ха (38% от ИЗП), от които 360 000 ха са обработваеми земи, 400 000 ха – трайни насаждения, 950 000 ха - постоянно затревени площи и 280 000 ха са със смесено земеползване. Това разпределение вероятно обхваща и трите типа земи с ВПС.

Двете карти представляват много полезен инструмент при определянето на това, кои части от България и Румъния да бъдат целенасочено подпомагани от мерките за развитие на селските райони, като агроекологични плащания за подкрепа на земеделските системи с ВПС и опазване на земите с ВПС, но те трябва да бъдат предпазливо интерпретирани, доколкото:

- послужилите за изработването им налични източници на данни са ограничени и посочват а) приблизителното местоположение, на което може да се открият земеделските земи с ВПС и б) приблизителната площ, която заемат;
- биологичното разнообразие на земеделските земи варира по своята значимост – от най-ниска до най-висока степен и няма ясна разделителна линия, която да може да се очертае на картата между земеделските земи с ВПС и тези без ВПС.

Няма научен довод, който да доказва, че размерът на стопанството предопределя неговата природна стойност, но е логично да се предполага (и е широко прието), че земеделските земи, управлявани от полу-пазарни стопани и такива, произвеждащи за собствена консумация, имат по-висока стойност за

биоразнообразието, отколкото земите в по-комерсиалните стопанства с пазарна ориентация. Като общо правило, колкото повече капитали се влагат в едно стопанство, толкова повече то се нуждае от интензивно управление, за да успее да ги възвърне и да осигури разумна печалба, а това занижава природната му стойност.

Следната проста типология на земеделските системи с ВПС може да се предложи за България и Румъния:

	Произвеждащо за собствена консумация /полу-пазарно стопанство	Пазарно-ориентирано семейно стопанство	Интензивно (индустриално) стопанство
Животновъдно производство	<i>Предимно паша на полуестествена растителност:</i> - сезонна паша с промяна на надморската височина - малко собствено пасище + отвеждане на паша	<i>Някои пасат полуестествена растителност, плюс подобрени пасища и с някои концентрирани фуражи:</i> паша в семейно стопанство + общо ползване на пасищата в общината	
	Предимно земеделски земи с ВПС тип 1	Някои от тях попадат към земеделски земи с ВПС тип 1	Няма земеделски земи с ВПС (случайно може да се срещнат тип 3)
Смесено производство	<i>Ландшафт от ситни мозайки:</i> малко смесено стопанство с нискоинтензивни насаждения + отвеждане на паша	<i>Ландшафт от ситни мозайки:</i> малко смесено стопанство с нискоинтензивни насаждения + отвеждане на паша	
	Предимно земеделски земи с ВПС тип 1 и 2	Някои от тях попадат в земеделски земи с ВПС тип 1 и 2	Няма земеделски земи с ВПС (случайно може да се срещнат тип 3)
Отглеждане на зърнени култури	<i>Ландшафт от ситни мозайки:</i> малко стопанство с нискоинтензивни насаждения	<i>Ландшафт от ситни мозайки:</i> семейно стопанство с нискоинтензивни насаждения	
	Може де се срещнат някои земи с ВПС от тип 2	Може де се срещнат някои земи с ВПС от тип 2	Няма земеделски земи с ВПС (случайно може да се срещнат тип 3)

Част 3: "Скритите" екологични ценности

Все повече нараства разбирането за това, че за целите на опазването на биологичното разнообразие на цяла Европа (включително на България и Румъния) не е достатъчно само да се определят някои територии, като например местата по Натура 2000, в които да се опазват специфични местообитания и видове с приоритет. Важно е също така, да се създадат възможности за биоразнообразието да съществува и в по-широки граници чрез поддържане на нискоинтензивните земеделски земи с ВПС, които се намират в просторни площи **извън** мрежата Натура 2000.

Например, поразително голямо е разнообразието от растителни и животински видове, населяващи полуестествените затревени площи (ВПС тип 1) извън местата по Натура 2000 в България и Румъния. Наброяват се множество животински видове, вписани в Червения списък на застрашените видове¹² на Международния Съюз за опазване на природата (IUCN), които са зависими от продължаването на нискоинтензивното управление на тези незащитени полуестествени затревени площи, включително:

- видове птици като **ливадният дърдавец** (*Crex crex*), **белия щъркел** (*Ciconia ciconia*), **малката сова** (*Athene noctua*), **папуняка** (*Upupa epops*), **яребицата** (*Perdix perdix*), **червеногърбата сврачка** (*Lanius collurio*), **южния славей** (*Luscinia megarhynchos*) and **полската чучулига** (*Alauda arvensis*);
- видове бозайници като **лалугера** (*Spermophilus citellus*) и **пъстрия пор** (*Vormela peregusna peregusna*);
- видове влечуги като **шипобедрената** и **шипоопашатата костенурка** (*Testudo graeca iberica* and *T. hermanni*) в България.

Изучаването на ливадите в околностите на **само едно** село в Карпатските възвишения¹³ определи 11 различни типа полуестествени растителни съобщества, включително три типа, описани в Директивата за местообитанията като "от значение" за ЕС и 12 вида растения, определени като "уязвими" или "редки" от Румънския Червен списък на висшите растения. Общо 46 вида пеперуди са преброени, 10, от които са уникални заради специфичните затревени площи, които обитават, 3 вида са определени като "уязвими" в *Румънския Червен списък за пеперудите*, а други 5 са вписани в *Европейската Червена книга за данни за пеперудите* като "почти заплашени", "уязвими" и "застрашени".

Снимката с бележки за *биологичното разнообразие в земеделските земи в Румъния* на следващата страница дава по-добра представа за това, защо тази местна система на земеделие с ВПС в Румъния е толкова полезна за биологичното разнообразие. Съществуват, обаче още много други примери от Румъния и България.

Екологичните ползи от земеделието с ВПС в България и Румъния не се ограничават само до поддръжка и опазване на значими местообитания за видовете и дивата природа. Земеделието с ВПС е тясно свързано и с опазването на генетичните ресурси на селскостопанските животни и култури. Това е онагледено в по-големи подробности в графата за *агро-биоразнообразието в България*.

Земеделието с ВПС е също в тясна връзка с естетиката на ландшафтите и стопаните с ВПС най-често управляват ландшафти, които носят наслада и на които хората се любуват. Това удоволствие идва от различни гледки - може да е от естествената красота на богатите на видове сенокосни ливади когато цъфтят¹⁴, а може да е от разнообразието от склонове с малки парцели, обработвани с различни техники¹⁵. Насладата от гледката може да е свързана с културата чрез любима песен или стихотворение, а може и да се свърже с конкретни видове храни, характерни за района. За някои хора, връзката с ландшафта е доста функционална - това е място за възстановяване или спорт. За други, връзката може да е по-ефимерна - място за романтика или носталгия по семейство и приятели.

¹² Виж www.iucnredlist.org

¹³ Виж работата на Sally Huband, която е публикувана на уеб-сайта на Европейския Форум за природозащита и пасторализъм (www.efncp.org) и е основана на докторската и теза "Ролята на Румънските пастири в опазването на агро-биоразнообразието" (университета в Единбург, Великобритания)

¹⁴ Земеделски земи с ВПС тип 1 - с голяма пропорция на полу-естествената растителност

¹⁵ Земеделски земи с ВПС тип 2 - мозайки от ниско-интензивни земеделски площи с полу-естествени и/или ландшафтни елементи

Различните хора преживяват пейзажа по различен начин, но най-възприемани са тъкмо тези "открити ландшафти" създадени и поддържани от земеделски системи с ВПС, включително пасторалните ландшафти, характерни за много райони на България и Румъния, поддържани чрез традиционна нискоинтензивна паша и коситба.¹⁶

¹⁶ За живописно описание и възторжено съпреживяване на това, как са създадени земеделските ландшафти с ВПС в Южна Трансилвания виж Akeroyd (2006) – на английски и румънски език

Биологичното разнообразие на земеделските земи в Румъния

Планинското село Моециу Сус се намира в подножието на планината Бучедж – един от множество масиви, формиращи Румънските Карпати.

В селото има към 230 малки стопанства, поддържащи 700 ха сенокосни ливади на височина 1,000 – 1,400 метра. Ливадите попадат в най-малко 450 парцела с различна големина. Те са осеяни с малки долинки по естествен, неуправлявани пасища върху варовик (твърде скалисти за коситба), петна с дървесни местообитания, плюс някои дребни участъци, насадени със зеленчуци.

Това съставя сложен мозаичен ландшафт с още по-голямо разнообразие, прибавяно от едва доловимите разлики в управлението на всеки един от парцелите от местните стопани.

Ливадите на Моециу Сус са първоначално създадени чрез разчистване на дървесната растителност на по-топлите и по-ниски южни склонове. След стотици години нискоинтензивно управление от местните стопани са се формирали общо 11 различни растителни съобщества, които могат да се идентифицират в ливадите, 3 от които се определят като значими за Европейската общност (Директива за местообитанията, 92/43/ЕЕС).

© Sally Huband and Davy McCracken

Повече информация за Моециу Сус /Moeiciu de Sus/ може да се намери на уеб страницата на Европейския форум за природозащита и пасторализъм: www.efncd.org/hnv-showcases

В допълнение към пеперудите и другите безгръбначни, ливадите са дом също и за голям брой земноводни и влечуги. Жабите и тритоните са често срещани докато огненочервения саламандър (*Salamandra salamandra*) може да се види само при по-топло време.

Ливадите на Моециу Сус са значително богати на пеперуди, повече от 4000 броя от 46 вида пеперуди са преброени през летата на 2005-та и 2006-та година. Три от тези видове са вписани в Червения списък на Румъния като уязвими, а други пет – като почти-заплашени, уязвими и застрашени от изчезване в Червената книга за европейските пеперуди. Наличието на толкова много видове пеперуди отразява големия брой и разнообразието на растенията, необходими за тяхната прехрана и размножаване. Тези растения избухват само в тревните местообитания, създадени от разнообразното, нискоинтензивно управление на сенокосните ливади.

Голямото разнообразие от растителни и животински видове, което се намира в ливадите, е следствие от нискоинтензивното управление и големия брой на частните парцели, управлявани с някои дребни разлики. Такива са различните дати на коситбата, нивата на разхвърлянето на тор, наличието (или липсата) на пашуващи животни и/или времето на пашата през пролетта и/или есента.

Всичките ливади се управляват с много ниска интензивност, някои с много малко прибавяне на оборски тор и с максимум две коситби за едно лято. Повечето парцели се косят веднъж и през есента върху тях се извършва паша.

Селскостопанското генетично разнообразие в България

Земеделието с ВПС е пряко свързано с опазването на генетичното разнообразие (агро-биоразнообразието) на стопанските животни и култури и допринася "скрита" стойност, доколкото спомага за опазването на ценни качества и генетичен материал, които могат да се използват за бъдеща селекция и репродукция на растителни култури и породи животни.

Животновъдството е дейност, развивана от древността в България и вследствие на вековното практикуване на традиционни земеделски практики, страната е характерна с голямо разнообразие на видовете и породите на домашните животни – крави, овце, кози, биволи, свине, птици, коне и др. Загубата на генетично разнообразие на домашните породи животни е особен голям проблем за планинските райони, защото традиционните породи крави и овце са добре адаптирани към суровите условия в тях и следователно са важни също и за поддържането на пашуването по планинските пасища.

Няколко местни български породи са определени като „в критичен риск“ в списъка на застрашените породи по света на Организацията по прехрана и земеделие към ООН:

- Искърско говедо (Сиво Искърско говедо)
- Родопско късорого говедо
- Каракачанска овца
- Карнобато-Шуменска (медно-червена) овца
- Панагюрска овца
- Източно-Балканска свиня
- Каракачански кон

Поради географското си положение, България е също вторичен център на разнообразие от много култивирани култури, които постепенно през вековете под влияние на природните условия и селекцията на стопаните са довели до развитието на огромно разнообразие от местни сортове домати, чушки, боб, тютюн, пълпеш и дини, царевица и други посеви. Въпреки че много от местните сортове са заменени от нови, високородовни сортове, все още има много места, особено в планинските и хълмистите райони, в които малки градини съхраняват стари сортове.

Ландшафтите имат също различна стойност за различните хора. Някои хора могат да се интересуват само от продължителното съществуване на някои от тях дори без да имат пряка полза от тях по един или друг начин. Други хора са склонни да заплащат за удоволствието да се наслаждават на ландшафта чрез някои форми на селския туризъм (включително на еко и агротуризма), често съчетани с консумация на местни храни и напитки.

Тази уникална комбинация от създаването/поддържането на красивия ландшафт и производството на хубави храни от този ландшафт е обща характеристика на земеделските системи с ВПС и може да се използва за значителни икономически ползи, разбира се, ако стопанинът с ВПС притежава необходимите умения (виж Част 7 – Визия и препоръки).

Има и други "скрити" ценности на земеделието с ВПС, които тепърва започват да бъдат осъзнавани, а именно ползите от нискоинтензивните земеделски системи за смекчаване на климатичните промени.

През 2007 Междуправителственият Панел по изменението на климата (IPCC) недвусмислено заяви, че глобалното затопляне е факт и че най-вероятната причина за него са емисиите на парникови газове, възникващи от човешката дейност, включително земеделието. Потенциалното въздействие от климатичните промени и глобалното затопляне е необятно - повишена честота и интензитет на природните бедствия като наводнения, торнадо и урагани; повишаване на морското равнище и загуба на крайбрежните райони; засушаване и недостиг на вода; изменения в заболяемостта и разпространението на болести; риск от големи по мащаб миграции и социални безредици. Междуправителственият Панел подчерта необходимостта да се направят **незабавни и значителни редукции** на емисиите парникови газове.

Земеделието има двойка роля в смекчаването на климатичните промени – а) като намали собствените си емисии и б) като увеличи поглъщането и акумулирането на парникови газове (чрез изолирането на въглерода). Земеделските системи с ВПС имат множество значителни преимущества за ограничаването на изменението на климата в сравнение с по-интензивните земеделски системи - емисиите са по-малко и има потенциал за изолирането на въглерода - виж карето по-долу за

земеделието с ВПС и парниковите газове. Това трябва да се признае за още една "скрита" ценност на земеделието с ВПС.

Земеделието с ВПС и парниковите газове

Земеделието е важен източник на трите главни парникови газа: **въглероден диоксид, метан и нитратен оксид**. Емисиите на всеки газ варират според вида на селскостопанските животни и земеделската система, но като цяло, земеделието допринася за една трета от общите емисии на въглероден диоксид и е най-големият източник на метан (от животновъдството и от оризищата) и на нитратен оксид (главно от употребата на нитратни торове).

Нивата на **емисиите въглероден диоксид** са значително по-ниски при земеделието с ВПС, отколкото са при конвенционалните земеделски системи, заради намалената употреба на нитратни торове и пестициди (за направата на които са използвани големи количества изкопаеми горива) и заради ограничената употреба на трактори и други селскостопански мощности. Например конете са все още обичайно използвани за транспортиране от малките по мащаб земеделци в Румъния и повечето полска работа се извършва на ръка. Земеделието за задоволяване на собствени нужди също използва значително по-малко енергия и следователно отделя по-малко въглероден диоксид за транспортиране на храните, доколкото повечето от тях се консумират от домакинството или се превозват на къси разстояния за продан.

Ситуацията при **емисиите на метан** е по-сложна. Като парников газ, метанът е 23 пъти по-силен от въглеродния диоксид (въпреки че остава за по-кратък период в атмосферата). Освобождава се от бактерия в стомаха на преживните животни в процеса на превръщането на целулозата на растителните фибри в храносмилаеми захари. Концентрацията на метан в атмосферата се е утроила спрямо 1800-ната година и се счита, че приблизително една трета от завишените метанови емисии произхожда от кравите и овцете – от които приблизително 80% се дължат на пашата на животните, а 20% на тора.

Преживните животни, пасящи полуестествена растителност при по-ниска гъстота, освобождават по-големи количества метан, защото тези пасища по-рано презряват и развиват по-висока концентрация на целулоза, която произвежда повече метан. Това е обратното, когато животните пасат при висока гъстота на интензивно управлявани пасища, при които по-големият натиск, упражняван от пасящите животни, забавя бързото стареене на растителността и ограничава акумулирането на фибрите, които представляват основата за образуването на метана.

Въпреки че екстензивно пасящите животни произвеждат по-големи количества метан от тези, отглеждани интензивно, това количество се смекчава от ниската гъстота, при която се отглеждат. Следователно, животновъдните земеделски системи с ВПС произвеждат по-малко метан от конвенционалните животновъдни системи. В действителност метанът, освобождаван от днешните екстензивни животновъдни системи, произхожда от същите природни ресурси, които векове наред са били използвани от дивите тревопасни животни и от традиционните пасищни системи, следователно освобождава се самопречистващ се въглерод. Затова екстензивни животновъдни системи не трябва да се свързват с индустриализацията. Това не е така при интензивните системи, които разчитат на енергия от изкопаеми горива за съществуването си.

Земеделието има също важна роля за пречистването на въглерода чрез свойството си да изолира въглерода от въглеродния диоксид и да го отлага в почвите и растенията. Затревените площи са особено важни за това и отлагат приблизително 34% от глобалните въглеродни натрупвания в сухоземните екосистеми, докато горите отлагат приблизително 39%, а агроекосистемите – приблизително 17%. За разлика от горите, в които растителността е предимно под формата на въглероден погълтател, повечето въглерод, отлаган от пасищата, остава в почвата.

На последно място, емисиите на нитратен оксид от земеделието с ВПС са също по-ниски заради ограничената употреба на нитратни торове.

В обобщение, нараства разбирането за това, че нискоинтензивните земеделски системи с ВПС имат важна „скрита“ ценност за смекчаването на глобалното затопляне и изменението на климата чрез техните значително по-ниски емисии на парникови газове.

Част 4: “Скритите” социално-икономически ценности

Както вече беше посочено в Част 2, няма научен довод, който да доказва, че размерът на стопанството предопределя неговата природна стойност, но най-често се наблюдава, а и е широко прието, че земеделските земи, управлявани от полупазарни стопани и от произвеждащи за собствена консумация, имат по-висока стойност за биоразнообразието, отколкото земите в по-комерсиалните стопанства с пазарна ориентация.

Тази връзка между типовете земеделие и земеделските системи с ВПС в България и Румъния е обобщена във фигура 4.1¹⁷ по-долу.

ФИГУРА 4.1: Връзка между типовете земеделие и земеделските системи с ВПС в България и Румъния (Източник: Казакова, 2008)

Има оценка за броя на полупазарните стопанства и на произвеждащите за собствена консумация, която посочва, че те са 4.8 млн. в България и Румъния¹⁸. Една много голяма част от тях са също и земеделци с ВПС и следователно е вярно да кажем, че главната характеристика на земеделските системи с ВПС в България и Румъния е, че те се практикуват от малки по мащаб самоиздържащи се стопанства с продукция *основно* ползвана за собствена консумация, а също така и от стопанства, в различна степен ориентирани към някои форми на търговски продажби.

Повечето съществуващи в днешно време самоиздържащи се и полупазарни стопанства в България и Румъния са създадени през ранните 90 години на миналия век след раздържавяването на бившите държавни земеделски предприятия и след възстановяването на собствеността върху земите на частните собственици.

¹⁷ Виж Казакова (2008) за по-подробно обяснение на диаграмата, включително за изчерпателно описание на шестте проучвания по конкретни случаи на стопанства с ВПС в България и Румъния

¹⁸ Данните са извлечени от националните Планове за развитие на селските райони (2007-2013) на България и Румъния – виж МЗХ (2007) и МЗГРСР (2007)

Сигурност на снабдяването с храни за домакинствата

Рязкото повишение на цените на храните през последните години даде повод за съмнения относно сигурността на глобалното снабдяване с храни. През 2008 г. бунтовете, свързани с храните, и други граждански протести по света попаднаха в заглавията на медиите и сигнализираха за разпространялото се сред милиони домакинства с нисък и среден доход отчаяние по отношение на нарасналите разходи за прехрана на семействата им. Високите цени на храните са проблем особено за бедните хора, тъй като значително намаляват реалната стойност на и без това ниските им доходи и повишават риска от недохранване в следствие на пониженото количество и качество на консумираните храни.

Има множество потенциални отговори на този въпрос, но нарастващо внимание е насочено отново към ролята на дребните земеделци за стабилизирането и повишаването на сигурността на снабдяването с храни на ниво индивидуални домакинства и местни пазари. Например, Организацията по земеделие и прехрана (FAO) към ООН е твърдо убедена, че *"...е необходимо подновено инвестиране в малките земеделски стопанства по света, за да се подобри местното снабдяване с храни и да се спомогне за намаляването на риска от бедност и недохранване"*, като набляга на това, че тази стратегия трябва също да бъде *"...съгласувана с дългосрочните нужди на околната среда и доставянето на други обществени блага"*.

Въпреки че основният фокус на Организацията по земеделие и прехрана (FAO) пада върху развиващите се страни по света, тези насоки се отнасят също в голяма степен и за "скритите" ценности на земеделието с ВПС в България и Румъния. За повече информация виж FAO (2008).

на малки парцели в домакинството. Според тогавашната държавна политика, всяко селско домакинство е имало право да обработва малки парцели земя (под 0.1 ха) за тъй-наречената „собствена употреба“ и/или да отглежда определен максимум глави добитък (например 5 овце и т.н.)²⁰.

Земеделието за собствени нужди е може би най-неразбраният и най-недооценен вид земеделие. В глобализирания и ръководен от пазара свят то е често отхвърляно като маргинална дейност без никаква функционална стойност. В действителност земеделието за собствени нужди дълго е било възприемано силно негативно²¹ и е разбирано като синоним на назадничавостта и неефикасността, поради свързването му с бедността и задържането на икономическия растеж и икономическите показатели. Впоследствие дълга е историята на правителства в различни развиващи се страни по света, които или напълно пренебрегват земеделието за собствени нужди, или се опитват да променят и дори да елиминират земеделците, задоволяващи собствени потребности, като ги принуждават да прилагат по-комерсиални практики.

Все пак през последните години се появи противоположно разбиране, че земеделието за собствени нужди всъщност има много положителни социално-икономически ползи и често пъти представлява единствен начин за оцеляване на хората в селските райони, живеещи при крайно трудни и рискови условия. С други думи, пробива си път разбирането за земеделието за собствени нужди като една ефикасна стратегия за справяне с рисковете и със съмненията, които заплашват благоденствието на бедните семейства в селата (както и на техните роднини в градовете). Политиците днес трябва да отчетат тези аспекти и вместо да пренебрегват или дори да пречат на земеделието за собствени нужди, те трябва да се обърнат към цялата социална, икономическа и културна стойност на земеделците, произвеждащи за собствена консумация и да ги подкрепят подобаващо.

¹⁹ Земите в над 2800 планински села в Румъния на са били колективизирани по време на комунистическия режим. Неравният терен, отдалечеността, както и разпокъсаността на селищата в тези райони направиха непрактично изпълнението на колективизацията. Планинските домакинства по този начин запазиха ефективна собственост върху земите си, но бяха задължени да предават по-голямата част от продукцията си на държавата.

²⁰ Виж Копева и Ноев (2003) за описание и анализ на земеделието за задоволяване на собствени потребности в България

²¹ За общ преглед на земеделието за задоволяване на собствени потребности и развитието на селските райони виж Heidhues и Brüntrup (2003)

В Румъния, особено в по-недостъпните планински райони¹⁹, някои частни малки стопанства, които са съществували още преди Втората Световна война, са успели да се запазят през комунистическия режим и продължават да практикуват земеделие за собствени нужди върху приблизително 12 % от общата земеделска площ. От 1990 година насам тази площ се увеличи до 67%, тъй като много хора се захванаха със земеделие за собствени нужди. В България единствената черта на традиционното земеделие за собствени нужди, която е запазена през комунистическия период, е обработването

Ползите от земеделието за собствени нужди са също част от „скритите“ ценности на земеделските системи с ВПС в България и Румъния – системи, които поддържат не само биологичното разнообразие, а които дават поминък на селските общности, които ги предпазват от промените и рисковете и които оформят тяхната култура и традиции.

Всяка дискусия относно социално-икономическите ползи от земеделските системи с ВПС трябва да отчита факта, че социалната цена за поддържането на тези системи в България и Румъния може да бъде много висока. Животът на пастира може да бъде много труден и дори да бъде на ръба на приемливите условия за живот. Пастирите трябва да издържат на суров климат, на липса на удобства от първа необходимост, да спят на открито или в малки дървени заслони, а в някои райони, дори да излагат живота си на риск, когато защитават стадата си от големи хищници.

От друга страна, доколкото земеделските системи с ВПС се припокриват с полупазарните и самоиздържащите се стопанства, може да се каже, че земеделието с ВПС е представлявало също много важен буфер срещу отрицателните ефекти от социалните и икономическите промени, които се случиха в България и Румъния от 1990 г. насам.

Много изследвания върху бедността в селските райони на Румъния подчертават голямата значимост на производството на храни в стопанства за собствени нужди за социалното благоденствие в селските общности²². Това включва както а) занятие за огромния брой работници, освободени от държавното земеделие и индустриалните предприятия в селските райони (плюс многото хора надошли от градовете, бягащи от безработицата и бедността в тях) и б) принос към ограничаването на бедността чрез подобряване на сигурността в снабдяването с храни на домакинствата.

Докато се прилагаше процеса на политическа и икономическа реформа, западна индустриалното производство и нарастна безработицата, като всичко това доведе до остро намаляване на доходите. В същия период²³ нарастнаха значително цените на храните и много хора преминаха към земеделие за собствената си прехрана, практикувано включително и на парцели, които им бяха върнати в процеса на възстановяване на собствеността върху земите. В низинните райони се намножиха дребни стопанства за плодове, зеленчуци и смесени. По високите части и планинските райони възможностите за производство са по-ограничени, но пък огромните затревени площи с ВПС, подходящи за паша, дадоха голям тласък на домашното производство на месо, мляко и млечни продукти.

Отглеждането на повече храни за домашна консумация е доказана стратегия за справяне на домакинствата във време на икономическа криза²⁴ и е широко известно, че отглежданата в домакинствата храна е била от изключително значение за оцеляването на много уязвими семейства с ниски доходи по време на икономическата криза, разтърсила България и Румъния през 90-те години на миналия век. През 1996 г. 28% от всички хора със заетост извън земеделието са отглеждали своя собствена продукция за храна и по това време се потвърди, че *„...земеделието за собствена консумация представлява буфер, който предпазва населението от ефектите на икономическата криза“*. В същото време в Румъния се забелязва, че *„...земеделието за собствена консумация се е превърнало в заместител на несъществуващата социално-осигурителна мрежа. Малките парцели земя, притежавани от по-голямата част от румънското население представляват в момента единственото негово средство да си осигури подслон и да задоволи потребностите си от храна“*.

Зависими от произведеното в повече и от количеството на пазарните продажби, тези малки по мащаб земеделски системи с ВПС, не само изхранваха най-близките членове на семействата на тези стопани, но доставяха храни и за още хора. По-точно два са специфичните типа хранителни вериги, най-често свързвани със земеделието с ВПС:

²² Например, виж Petrovici и Gorton (2005)

²³ За анализ на съществените промени в моделите на консумация на храните в Румъния през 90-те години на 20-ти век виж Petrovici и Ritson (2000)

²⁴ Виж van Braun и Lohlein (2003)

- **Хранителни вериги на "неофициалните, семейни стопанства"** – доказани социални и семейни мрежи в основата на множество сделки между отделни хора, домакинства и общности в България и Румъния. Те са от особена важност за сигурността на хранителни доставки за домакинствата, доколкото те засягат разпределянето на излишъците от хранителни продукти

Сирена с ВПС - стари и нови

Сиренето е типичен продукт от пасищата с ВПС в Румъния и се предлага под все по-нарастващ асортимент. Оценка сочи, че 45% от всички сирена идват от маломасштабните производители. Повечето румънски потребители добре познават традиционните продукти *Telemea* (бяло саламурено сирене), кашкавал (жълто пресовано сирене), *Urdă* (меко сирене от суроватка) и *Caș* (сирене в гърне), включително и класическите за района *Brânză de burduf* (традиционно пресовано сирене, обвито в кора от борово дърво).

Тези традиционни продукти сега се придружават на пазара от много нови иновативни продукти като твърдите кози сирена от Саксонските села на Южна Трансилвания, като приказното Bucegi "синьо" сирене (използващо културата Рокфор), произвеждано от млечната компания "Prodilacta" от Брашов, както и биологичното сирене (сертифицирано), преработвано от компания "La Dorna" от мялко, събирано от "...кравите на Карпатите хранени със 100% естествен ...екологичен фураж и планинска флора" (както пише на опаковката!).

редки случаи – в магазини към стопанството) и "местни доставки на едро" (например събиране и снабдяване на местните независими търговци на дребно). На някои места крайпътните продажби на преминаващи туристи и екскурзанти може също да бъдат добър канал.

между по-далечните родственици, включително тези, живеещи в градовете, които нямат достъп до собствена земя. В някои случаи, това може да се окаже много важен източник на храна за градските семейства, а и много по-предпочитана пред продаваната в магазините подобна храна. Тези взаимоотношения не са обект на много изследвания и е невъзможно да се дадат количествени данни. Размяната на блага и услуги все още е много разпространена и важна;

- **Хранителни вериги на "полуофициалните, семейни стопанства"** – те са предимно свързани с местната консумация чрез „преки продажби“ (например на входа на стопанството или край пътя, на сформирани пазари и в някои

Земеделските системи произвеждат редица основни култури и животновъдни продукти, но в много домакинства се произвеждат също богато разнообразие от традиционни хранителни продукти с някои местни различия, включително сирена, сушени и пушени меса и най-различни плодове и зеленчукови консерви. В допълнение към тях идва изобилието от диворастящи ядливи растения, събирани от горите и реките. Тези занаятчийски хранителни продукти изискват внимателна преработка и майсторска ръчна преработка на местни суровини, както и използване на естествени процеси и технологии. От всичко това произлизат уникалните продукти с вкус, качество и характер, които не могат да се постигнат при нито една индустриална преработка и които съставят важна част от богатото културно наследство на много селски райони - една допълнителна (и вкусна) "скрита" ценност на земеделските системи с ВПС!

Част 5: Въздействие от прилаганите политики

Положителни въздействия

В двете страни вече е налице огромен напредък по отношение на повишаването на осведомеността за понятието „висока природна стойност“ и популяризирането му сред отговорните за развитието на селските райони институции в Министерствата на земеделието в София и в Букурещ.

Голяма част от този напредък беше постигнат чрез лобиране от страна на природозащитни НПО, включително постоянните усилия на WWF Дунавско-Карпатска Програма. Двете министерства взеха много на сериозно Стратегическите насоки на Общността за развитие на селските райони (2007-

2013)²⁵, включително задължението да се посветят средства по ос 2 на ЕЗФРСР за "...биоразнообразие, опазване и развитие на земеделските и горопладелски системи с висока природна стойност".

Има предвидени мерки в подкрепа на земеделието с ВПС и в двете национални програми за развитие на селските райони, в българската и в румънската. Това включва специфично-целенасочените към земеделските земи с ВПС агроекологични плащания, както и други мерки, по които е възможно да се подпомага препитанието на стопаните с ВПС, но те не са специфично-насочени към тях.

Агроекологична подкрепа за земеделието с ВПС

Както в българската, така и в румънската Програма за развитие на селските райони, има разработени подмерки в рамките на Агроекологичната мярка (мярка 214 по ЕЗФРСР), които са насочени специфично към земеделските земи с ВПС. Тези подмерки бяха разработени с участието на еколози, специалисти по затревени площи и други заинтересовани лица, включително НПО, ангажирани с природозащита и устойчиво земеделие. Под-мерките са обобщени в Таблица 5.1 по-долу.

ТАБЛИЦА 5.1: Подмярка за подкрепа на земеделските земи с ВПС и други свързани подмерки в рамките на Агроекологичните схеми (мярка 214 по ЕЗФРСР) на България и Румъния (2007-2013) с нивата на годишните плащания

България		Румъния
Подмерки за подкрепа на земеделските земи с ВПС: Непосредствено прилагане	- Възстановяване и поддържане на недоизпасани пасища с ВПС [97 Евро/ха] - Възстановяване и поддържане на преизпасани пасища с ВПС [155 Евро/ха] - Поддържане на местообитанията на защитени видове в обработваемите земи, попадащи в зоните от значение за птиците (IBAs) [20 – 102 Евро/ха]	- Управление на пасища в определени съобщества [124 Евро/ха] - Подкрепа за традиционни сенокосни техники в определени съобщества [58 Евро/ха] - Пилотна мярка за затревени площи, поддържащи важни видове птици в избрани зони от значение за птиците (IBAs) [101 – 209 Евро/ха]
С отложено приложение	- Поддържане на местообитанията на влаголюбиви птици - Възстановяване на крайречните местообитания	
Други подмерки, свързани със земеделските системи с ВПС	- Поддържане на традиционни овощни градини [131 Евро/ха] - Опазване на традиционни местни породи [122 – 200 Евро/LSU] - Пасторализъм [100 – 110 Евро/ха] - Биологично земеделие [82 – 505 Евро/ха] - Биологично пчеларство [11.5 Евро/пчелно семейство]	

Както може да се види от Таблица 5.1, в България има обширен кръг от агроекологични плащания, които могат да бъдат използвани за подкрепа на земеделските системи с ВПС. Има три приоритетни за земеделието с ВПС подмерки /или пакета/ за непосредствено прилагане, плюс две допълнителни под-мерки, чието стартиране ще е през 2010 г. Има също още пет подмерки, тясно свързани със

²⁵ За целия текст на насоките виж Анекса към Решение на Европейския Съвет № 144/2006 за Стратегически насоки на Общността за развитие на селските райони (програмен период 2007 - 2013), *Official Journal of the European Union* L 55 (25.2.06), страници 20-29.

земеделските системи с ВПС, които не са специфично към тях насочени, включително иновативна под-мярка в подкрепа на биологичното пчеларство!

В Румъния има по-малко подмерки за ВПС, но те са насочени към много важното предизвикателство да се поддържат съществуващите земеделски практики в големите площи полуестествени затревени площи. Това включва подкрепата за традиционни управленски практики като извеждането на паша от пастири и коситбата на ливадите за сено.

Други мерки за развитие на селските райони, свързани с подкрепа за земеделието с ВПС

Агроекологичните плащания не са единствената мярка за развитие на селските райони от помощ за земеделските системи с ВПС. Има спектър от налични мерки по всички приоритетни оси на българската и румънската Програма за РСР, въпреки че нито една друга мярка не е така специфична и целеположена като агроекологичните плащания. Таблица 5.2 например, обобщава такива мерки, открити в двете национални програми (2007-2013).

Таблица 5.2: Други мерки за развитие на селските райони свързани с подкрепа за земеделието с ВПС и включени в Румънската национална Програма за развитие на селските райони (2007-2013)

Румъния	
Ос 1	• Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на знания (Мярка 111) – подкрепа за организиране на курсове за професионално обучение, включително и подходящи за стопани с ВПС • Стартиране на млади фермери (Мярка 112) – подкрепа за млади фермери, поемащи стопанства с размер между 6 и 40 ЕЕР. Критериите за избор включват притежание на полу-пазарно стопанство, земеделие в необлагодетелстван район и участие в агроекологична мярка. Всички те са съотносими със земеделието с ВПС. • Модернизация на земеделските стопанства (Мярка 121) – инвестиционна подкрепа за модернизация на съоръжения и процеси, подобряващи опазването на околната среда, хранителната безопасност и хуманното отношение към животните. Избираеми са и полупазарни, и по-големи земеделци с ВПС (с размер над 2 ЕЕР или земеделски асоциации) • Добавяне на стойност към земеделските продукти (Мярка 123) – инвестиционна подкрепа за подобряване на преработката и маркетинга на земеделските продукти. Допустима за земеделци с ВПС, готови и способни да основат необходимото микро предприятие, особено за тези, интересувани се от развитие на нови или висококачествени продукти според стандартите на ЕС. • Подкрепа за полу-пазарните стопанства (Мярка 141) – подкрепа за преобразуването на полу-пазарните стопанства в икономически жизнеспособни стопанства. Подходяща за земеделци с ВПС с размер на стопанството между 2 и 8 ЕЕР и при условие, да представят бизнес план, показващ как стопанството ще стане „конкурентоспособно“ до третата година от прилагането. Приоритет при кандидатстването се отдава на стопаните в необлагодетелствани райони и на участващите в агроекологични мерки. • Осигуряване на съвети в земеделието (Мярка 143) – специфична мярка за финансиране на набавянето на съвети за земеделците в България и Румъния, целенасочена към полу-пазарните (2-8 ЕЕР) и по-големи стопанства, както и за кандидатите по агроекологични плащания. Съветите трябва да се ползват за „цялостно подобрене на стопанството и като минимум трябва да покриват стандартите по кръстосаното съответствие, но също могат да предоставят обучение за стопаните с ВПС по широк кръг от въпроси, засягащи развитието на земеделския бизнес и опазването на биологичното разнообразие.
Ос 2	• Подкрепа за планинските райони (Мярка 211) – годишни плащания от

	50 Евро/ха за използвана земеделска земя. Подходяща за земеделци с ВПС в районите, определени като „планински“ и с минимална площ на стопанството от 1 ха, идентифицирано в Интегрираната система за администриране и контрол /ИСАК/ (с минимален размер на парцелите минимум 0,3 ха). • Подкрепа за необлагодетелстваните райони, различни от планинските (Мярка 212) – годишно плащане от 50 Евро/ха „използвана земя“. Подходяща за земеделци с ВПС в обхвата на определените като „други“ необлагодетелствани райони с минимален размер на стопанството 1 ха идентифицирано в ИСАК (с минимален размер на парцелите минимум 0,3 ха).
Ос 3	• Подкрепа за създаване и развитие на микропредприятия (Мярка 312)* – инвестиционна подкрепа (грантове до 70% от стойността) за разнообразяване към неземеделски дейности в селските райони (подкрепа за преминаване към преработка е допустима по Мярка 123, спомената по-горе). Широк спектър от алтернативни икономически дейности е избираем за подкрепа, включително традиционни занаяти, като дървопреработка. От значение е за земеделци с ВПС, желаещи да повишат семейните приходи и способни да открият необходимото микропредприятие. • Насърчаване на туристически дейности (Мярка 313)* – инвестиционна подкрепа (грантове до 70%) за развитие на малки по мащаб дейности за свободното време като селски/агро туризъм като източник на доходи. Много водещи до печалба дейности са избираеми за подкрепа. От значение за земеделци с ВПС, способни да открият необходимото микропредприятие.
ЛИДЕР	ЛИДЕР е инструмент за прилагане на мерки за развитие на селските райони чрез „интегрирани стратегии за местно развитие“, разработени в партньорство от местната общност (тъй наречените местни инициативни групи /МИГ/). Насърчават се иновативни дейности за местно развитие в съответствие с целите на трите оси на ЕЗФРСР: конкурентоспособност, подобряване на околната среда и качество на живот и диверсификация. Специално внимание е отделено на избора на иновативни проекти, предлагащи нови решения на стари проблеми, на въвеждането и развитието на нови продукти, нови пазарни системи, модернизация на традиционни дейности чрез прилагането на нови технологии и т.н. ЛИДЕР има потенциала да бъде много полезен за земеделието с ВПС, включително чрез малки по мащаб местни проекти или чрез разработването на местни стратегии за развитие със специфичен ВПС компонент. За съжаление, този потенциал изглежда ще бъде ограничен от бавното прилагане на Лидер подхода и от липсата на опит от страна на заинтересованите лица да извлекат пълната полза от него.

*Забележете, че инвестициите, допустими по Мерки 312 и 313 могат да бъдат допълвани от дейности, откриващи работни места, финансирани от приоритетна Ос 5 „Насърчаване на мерки за активно откриване на работни места“ на Секторната Оперативна Програма за развитие на човешките ресурси, финансирана от Европейския Социален фонд (ЕСФ). Това включва „ориентация, консултация и обучение в предприемачеството и неземеделския сектор..., особено за хората, издържани се от земеделие за задоволяване на собствени нужди“.

Отрицателни въздействия

Въпреки съществуващите днес политики за развитие на селските райони и многото мерки, носещи потенциал да подкрепят земеделието с ВПС в България и Румъния, има опасност тяхното позитивно въздействие да остане относително ограничено, а в някои случаи даже има риск от отрицателно въздействие от други политики. Има 4 главни проблемни области:

Общи правила за избираемост за подкрепа по ОСП

След присъединяването към ЕС на България и Румъния през 2007 г. много земеделци станаха избираеми за подпомагане от редица плащания на площ от Общата селскостопанска политика на ЕС (ОСП), включително и по схемата за плащане на единица площ (СПЕП) по Първи стълб, плюс плащанията за агроекология и за необлагодетелствани за земеделие райони по Втори стълб. Само че, прилагането на тези плащания не винаги е от полза за земеделието с ВПС. Например, правилата за избираемост за подкрепа по ОСП в момента изключват големи площи земеделски земи с ВПС от получаване на подкрепа. Там попадат полуестествените пасища с храстовидна и дървесна растителност - тип на земеползване, който много често има голяма стойност за биологичното разнообразие и за който, подкрепата от ОСП би била много полезна за насърчаването на традиционните пасищни системи да продължат съществуването си.

В случаите, когато земеделските земи с ВПС са избираеми, има тенденция много земеделци да не декларират земята си и да не кандидатстват за плащания заради сложността на свързаните с това административни процедури и правни задължения. Например тези от земите с ВПС, които са избираеми за подкрепа от СПЕП, трябва да се управляват съобразно изискванията за поддържане на земите в добро земеделско и екологично състояние (GAEC). Тези изисквания са създадени с цел да подобрят въздействието на подкрепата от ОСП върху околната среда, но представляват значително затруднение за много земеделци с ВПС и в някои случаи, даже заплашват да създадат негативни последици за биологичното разнообразие.

Подкрепата за управлението на общо ползваните земи е също проблематична²⁶. Правилата по ОСП допускат множество кандидатствания за тези хектари и това налага въвеждането на споразумения за използването на общите пасищни площи и формалното им разпределяне между заявителите - практика, която разбираемо, не винаги е приемлива за местните стопани и пастири!

Специфични препятствия пред усвояването на агроекологичната подкрепа

Агроекологичните плащания потенциално са много важна мярка в подкрепа на земеделските земи с ВПС и както се вижда в Таблица 5.1, вече съществува цял набор от под-мерки в България и Румъния. Много от дребните стопани не могат да получават подкрепа от агроекологичните плащания заради заложените минимални размери на площта, избираема за подпомагане. Това е разбираемо от гледна точка на стремежа административните разходи да се задържат до разумно равнище. И все пак насърчаването на тези стопани, които са избираеми, да кандидатстват също не е лесно и никак не е необичайно да се чуят администраторите да казват, че *"Мерките и парите са налице, но няма интерес от страна на стопаните ..."*²⁷

Проблемът е в това, че агроекологичните мерки са все още много нови и в ранен стадий на прилагане. Повечето земеделци не са особено активни в търсенето на информация и подкрепа, а същевременно официалният поток от информация е все още относително централизиран и не достига до по-изолираните селски общини в периферните райони, в които са най-разпространени земеделските системи с ВПС. Техническа подкрепа за процеса на кандидатстване се предоставя от Службите по съвети в земеделието и в България и в Румъния, но това предполага стопаните да са наясно с тази възможност и да отидат да потърсят тази помощ. Още повече броят на служителите в тези служби е ограничен и повечето от тях са специализирани да предоставят агрономски или икономически съвети за по-едрите стопани и не са благоразположени към дребните земеделци и мерките, целящи подобряването на околната среда!

Ограничен достъп до останалите мерки за развитие на селските райони

Както вече беше обяснено, има широк кръг от други мерки за развитие на селските райони по всичките приоритетни Оси на българската и румънската Програма за развитие на селските райони, които могат да подпомагат земеделските системи с ВПС. Тези мерки са също потенциално много полезни, но тяхното въздействие е ограничено поради факта, че много земеделци с ВПС притежават земя или предприятие, които са просто твърде малки, за да достигнат минимума за избираемост за подкрепа. Този проблем е онагледен в повече подробности в графата на следващата страница - *Ситуацията за дребния стопанин в Румъния*.

²⁶ Има много големи затревени площи в България и Румъния, които са общинска собственост и имат дълга история на общо ползване от местните хора и пастири.

²⁷ Виж Казакова (2008) за подробно обяснение и обсъждане.

Прилагане на хигиенните правила на ЕС при производството на храни

Един голям натиск, упражняван върху оцеляването на земеделските системи с ВПС в България и Румъния, представлява спазването на правилата на ЕС за хигиена на храните. Това без съмнение са много важни правила за повишаване сигурността и качеството на преработената продукция, особено на млечните и месни продукти. Все пак интерпретацията им и отнасянето на тези правила към характерните за България и Румъния дребни полупазарни стопани и тези, произвеждащи за собствена консумация, представлява сериозна заплаха за бъдещата жизнеспособност на земеделието с ВПС.

Проблемът е в това, че подходът, предприет от България и Румъния за хармонизация на хигиенното законодателство на ЕС, е прост превод на правилата в националните нормативни актове. Не са взети под внимание националните характеристики или специфичните нужди на дребния преработвател, нито пък е помислено за гъвкавостта, която е действително заложена в Европейските нормативни актове! Вследствие на това дребният земеделец, който преработва продукцията в стопанството си, се третира по същия начин, по който и едрия, индустриален преработвател (въпреки че това положение претърпя лека промяна в Румъния). Тук недостига мястото за пълните подробности по това положение²⁸, но са необходими спешни изменения в националната "интерпретация" на Европейското хигиенно законодателство при производство на храни – най-вече, за да се избегне фактическата елиминация на дребното по мащаб преработване на мляко, което поддържа повечето от полустествените затревени площи в България и Румъния.

Ситуацията за дребния стопанин в Румъния

Важно подразделение на 3,8-те млн. стопанства, определени като задоволяващи собствените си потребности, представляват тези от тях, управляващи по-малко от 1 ха площ, които не отговарят на необходимите условия за включване в националния регистър на стопанствата в Румъния. Оценката за броя на тези стопанства сочи, че те са общо 1,9 млн. и представляват 45% от всички стопанства. Тези дребни стопанства са изключени от схемата за единно плащане на площ (СЕПП) по Първия стълб на ОСП, защото размерът им не достига минимума от 1 ха.

Фактът, че дребните стопани остават изключени от схемата, не представлява значителна финансова загуба за тях, въпреки че СЕПП вече започна да повишава доходите на по-големите стопани, тъй като годишното плащане на ха (образувано от средства на ЕС и от национални директни доплащания е от държавния бюджет) е само 85 Евро/ха. Още повече, не бива да се счита, че тази загуба се търпи от семействата на всичките 1,9 млн. дребни стопанства, тъй като половината от тях се управляват от градски жители със свои собствени доходи и прехраната им не зависи от земята, която притежават.

По-значителна за дребните стопани е ограничената им възможност за достъп до мерките за развитие на селските райони по Втория стълб на ОСП, поради комбинацията от малката площ на земеделските им земи (по-малки от 1 ха) и ниската им икономическа активност (по-малко от 2 ЕЕР).

1. Дребните стопанства, определени като задоволяващи собствени потребности, с размер по-малък от 2 ЕЕР са изключени от много от мерките по Ос 1 "Подобряване на конкурентоспособността на земеделския и горски сектор":

- Мярка 112 – стартиране на млади фермери
- Мярка 121 – модернизация на земеделските стопанства (освен при кандидатстване като асоциация от дребни стопани)
- Мярка 141 – подкрепа за полупазарните земеделски стопанства
- Мярка 143 – съвети в земеделието

2. Дребните стопани с по-малко от 1 ха площ са изключени от мерките по Ос 2 "Подобряване на околната среда и природата в селските райони":

- Мярка 211 – подкрепа за планинските райони
- Мярка 212 – подкрепа за необлагодетелстваните райони, различни от планинските
- Мярка 214 – агроекологични плащания

²⁸ Пак там, виж Казакова (2008) за повече подробности и специфични примери от страните.

От друга страна, дребните стопани, желаещи да се регистрират като микропредприятия, са избираеми за две важни мерки по Ос 3 „Качество на живот и разнообразяване на икономическата дейност в селските райони:

- Мярка 312 – подкрепа за създаване и развитие на микропредприятия
- Мярка е 313 – насърчаване на туристически дейности

Следователно, в румънската ПРСР има ясна тенденция за насърчаване на дребните производители да преминат към занаятчийски и туристически дейности, или към хранителна преработка. Въпреки това, мнозинството дребни стопани ще прецени, че поставените условия представляват в същност непреодолими препятствия, включително за основаване на микропредприятие, за гарантиране на съ-финансирането и др.

Този проблем е разпознат от Секторната оперативна Програма за развитие на човешките ресурси, изработена от Министерството на труда, семейните въпроси и равните възможности за изразходването на средствата от Европейския социален фонд.

Всеобхватната цел на приоритетна Ос 5 „Насърчаване на мерки за активно откриване на работни места“ на тази Програма е да осигури обучение за трайно безработните и други хора без заетост (включително издържащите се от земеделски стопанства за собствена консумация) за основите на развитието на бизнеса, включително бизнес планиране, свързаното законодателство, маркетингови въпроси и т.н. приоритетна област за това обучение е подкрепата по Мерки 312 и 313 от НПСР.

Все пак, необходима е допълнителна подкрепа за дребните стопани, която да им помогне да вземат най-подходящите решения за разнообразяване на икономическите си дейности. Винаги има опасност от поощряване на преминаването на прекалено много стопани към няколкото най-популярни дейности, например агро-туризъм, а това довежда до пренасяне на пазара и риск от ниска възвръщаемост, поради свръх-предлагането.

Част 6: Предизвикателства и възможности

Понятието за земеделие с ВПС произлиза от опасенията, че целите на опазването на биологичното разнообразие не могат да бъдат изпълнени само чрез защитата на някои местообитания и видове, или чрез набелязването на някои площи за управление, като местата по Натура 2000. То подчертава, че някои от типовете земеделие в Европа, особено по-традиционните нискоинтензивни земеделски системи, заемащи относително големи площи земи извън защитените територии, са също от много голяма полза за дивата природа и трябва да оцелеят в името на обществената полза, която те предоставят под формата на опазване на биологично разнообразие, а също и поддържане на много местообитания и видове от консервационна значимост.

Тази гледна точка беше ясно изложена от Европейската Комисия в официалните документи относно спирането на загубата на биологично разнообразие и за пръв път се пое специфичното задължение за подкрепа на земеделието с ВПС през 1998 г. в "Стратегията на ЕС за биологичното разнообразие"²⁹, която включва обособената цел *"да популяризира и подкрепя нискоинтензивните земеделски системи..."*.

Наскоро понятието ВПС навлезе в политиката на ЕС за развитие на селските райони и Стратегическите насоки за развитие на селските райони на Общността, обнародвани през 2006-та г., ясно постановиха поддържането на земеделските системи с ВПС като ключов приоритет за всички страни-членки на ЕС и по-точно:

"За да защити и умножи природните ресурси и ландшафти в ЕС, средствата, заделени по Ос 2, ще допринасят за три приоритетни области на ниво ЕС: биологично разнообразие, опазване и развитие на земеделските и горопладелските системи с ВПС и традиционни земеделски ландшафти...".

²⁹ СОМ (1998) 42 Финална комуникация на Европейската Комисия до Съвета и Парламента относно Стратегията на Общността за биологичното разнообразие

Просто казано, в момента има три основни ангажмента, произтичащи от задължението всяка страна членка да опазва земеделските земи с ВПС и свързаните с тях земеделски системи:

1. Всяка страна трябва да определи какво означава "земеделие с ВПС" в своя национален контекст;
2. Трябва да подкрепя земеделските системи с ВПС и опазването на земеделските земи с ВПС като предвиди съответни мерки за това в националната си програма за развитие на селските райони; и
3. Трябва да проследява и докладва промените в базовата обща площ и качеството на земеделските земи с ВПС, за да оцени въздействието от прилаганите мерки в подкрепа на земеделието с ВПС, включени в националната програма за развитие на селските райони.

Както вече беше отбелязано в Част 5, България и Румъния възприеха много ясно и сериозно отношение към понятието ВПС и вече са предприели значителни стъпки по посока на посрещането на тези задължения. Но още много трябва да се направи...и то - скоро!

Времето на земеделието с ВПС в България и Румъния изтича. Земеделските системи с ВПС са изложени на широк кръг от заплахи:

- застаряващо и намаляващо население в селските райони
- ниски доходи
- загуба на работна ръка заради миграцията към градските райони и по-добре платените занятия, например - строителната индустрия
- проблеми със собствеността на земята, правото на наследяване от поколение на поколение
- лоша инфраструктура и услуги в селата, в това число пътища, училища, медицинско обслужване и др.
- негативните въздействия от политиките на ЕС, особено хигиенното законодателство за производство на храни.

Най-големият проблем е, че съдбата на земеделието с ВПС и на земеделието, задоволяващо собствени потребности в България и Румъния е тясно свързана. Голямата опасност е, че подходът за ненамеса от страна на правителствата по отношение на земеделието, задоволяващо собствени потребности, оставя дребното земеделие да се справя само, с очакването, пазарните и икономически процеси на трансформация да се погрижат за проблемите на безрезултатността в този подсектор. Този подход ще повлияе много негативно също и върху оцеляването на земеделските системи с ВПС.

Земеделието с ВПС и това за задоволяване на собствени нужди трябва да бъдат свързани и подкрепяни заедно. Следващите части определят някои от предизвикателствата и възможностите свързани с този възможен подход.

Предизвикателства

Повишаване на осведомеността и разбирането за земеделието с ВПС

Все още е много слабо разбирането за екологичните, културните и икономическите ценности на земеделските системи с ВПС в България и Румъния. Фактът, че много от земеделците с ВПС са също дребни и полупазарни стопани показва, че те имат по-скоро нисък социален статус и са доста пренебрегнати и дори забравени от по-голямата част от обществото.

Непризнаването на ролята на стопаните с ВПС е голям проблем, както на регионално, така и на национално ниво. Техният принос за опазването на биологичното разнообразие, а също и добавената стойност, която те придават на местните икономики чрез културните ландшафти и/или традиционните хранителни продукти, остават недооценени и неразбрани както от обществото, така и от политиките. Още повече, в повечето случаи и самите стопани не го осъзнават!

Проблемът е, че в момента няма широко приета "стойностна система", която лесно да обяснява ползите от ВПС. Постиженията на земеделието най-често се оценяват на база тяхната ефективност и доходност. Екологичните фактори, като опазването на природата, не се считат за постижение, което значи, че екстензивното земеделие с ниски вложения (следователно в полза на околната среда!) прибрзано се отхвърля като назадничаво и старомодно.

Много работа предстои да се извърши за развитието и разпространението на нашето разбиране за земеделието с ВПС! Остава си главно предизвикателство да се подобри имиджа и социалния статус на земеделците с ВПС, на техните продукти, семейства, общности и др., а оттук и подкрепата за тях за едно по жизнеспособно бъдеще.

Определяне на земеделието с ВПС

Съществуващите в Програмите за развитие на селските райони на Румъния и България описания на земеделските земи и системи с ВПС дават относително основна представа, но все пак, те са много полезни като инструмент за настоящото целево насочване на подпомагането по агроекология. Това определяне е дори по-напреднало, отколкото може да се намери в Програмите на много от другите страни-членки на ЕС!

Така или иначе, сега е необходима допълнителна работа за определянето на характеристиките и разпространението на земеделските системи с ВПС в повече подробности, включително и на вероятното местоположение на земите с ВПС. Това представлява предизвикателство, тъй като се изисква много по-добра база данни за земеползването и земеделските практики (гъстота на животинските единици и др.), а също трябва да се разбере и връзката на агрономичните характеристики на земеделските системи с ВПС с околната среда, която те поддържат. Трябва да се отдели специално внимание на малките мозаечни ландшафти, които имат висока стойност за биологичното разнообразие (земеделски земи Тип 2 - виж Част 1).

По-точното определяне на земеделските системи с ВПС и свързаните с тях земи е особено важно по отношение на повишаването на осведомеността и разбирането за земеделието с ВПС, както и за намиране на най-подходящите подходи за гарантиране на неговото бъдеще.

Насочване на вниманието към земеделците с ВПС

Участниците в процеса на правене на политиките в България и Румъния, както и в ЕС, остават доста несъпричастни към ежедневието на земеделците с ВПС.

Предизвикателство е да се промени тази ситуация, защото към настоящия момент земеделците с ВПС нямат представителност на национално ниво, нито в България, нито в Румъния. Следователно, няма кой да защитава техните интереси на политическо ниво, нито да се застъпва за развитие на специфични механизми за подкрепа, насочена към тях или отговаряща на техните обстоятелства. Необходима е по-добра комуникация и между земеделците с ВПС!

Подобряване на икономическата жизнеспособност на земеделието с ВПС

Земеделците с ВПС не са по-различни от всеки друг земеделец - всички произвеждат, за да продадат - било то за собствена консумация, или за местни продажби. Само че суровата действителност е, че много земеделци с ВПС изоставят традиционния си начин на живот само защото той вече не е икономически жизнеспособен - било то, защото приходите са твърде ниски или защото разходите са твърде високи, или пък заради други възможности за оцеляване и/или припечелване (например, наличието на евтини храни в новопоявилите се супермаркети или работа за разширяващата се строителна индустрия).

Ключов въпрос за подпомагането на земеделските системи с ВПС е насърчаването на по-голяма производителност и вкарването в обръщение на пазара продукцията на дребните земеделци. Това е голямо предизвикателство, защото изисква пряка политическа намеса и преориентация на съществуващото мислене сред участващите в процеса на създаване на политиките в България и Румъния; да се въведе по-прецизно целеполагане на мерки, насочени към дребните производители. Целенасочена политическа намеса е необходима също за подобряване на

пазара на земята, за въвеждане на по-гъвкави хранителни и хигиенни стандарти, за финансов инженеринг за кредитиране и др.

Подобряване на достъпа до пазари за продуктите с ВПС

Достъпът до пазари е основен проблем за продуктите на земеделските системи с ВПС в България и Румъния. Доколкото има ясно очертани пазарни мрежи (неофициални и официални), те трябва просто да се засилят и разширят, като включат в експлоатация специфичните ниши, заемани от висококачествените и местните продукти.

Подобряването на пазарния достъп обаче, представлява голямо предизвикателство за отделните стопани. Много е трудно да стъпиш на добререгулираните пазари или да преговаряш за по-добри цени, когато имаш в наличност само малки количества продукция, колкото и добро да е нейното качество.

Класически пример за този проблем е фактът, че дребните по мащаб производители на мляко ежедневно разчитат на млекосъбирателната система и фабриките за мляко. Когато млекосъбирателната система функционира добре, стопанствата също са добре, а когато тя е блокирана, отделните стопани незабавно продават кравите си. Това вече се случи в многобройни райони на България и Румъния в последните години и доведе до изоставяне от млечните крави на пасищата на цели села и общини.

Насърчаване на кооперирането между земеделците с ВПС

Една от основните характеристики на земеделците с ВПС е, че те са много и повечето от тях са дребни по мащаб. Очевидно, стратегията за подобряване на достъпа им до пазара и изобщо, е повече да се кооперират на местно и регионално ниво. Например, кооперацията може да се използва за основа на споделянето на инвестиционни разходи за изграждане на общи млекосъбирателни пунктове, малки по мащаб преработвателни звена или кланици, каквито се срещат често в други страни-членки на ЕС.

Ясно е, че този подход изисква голяма съвместна инициатива и предприемачество, в допълнение към парите за инвестицията. Това само по себе си е значително предизвикателство за повечето дребни земеделски производители в България и Румъния, но има също още едно голямо културно-обосновано се препятствие, а именно - недоверието и подозрителността към "кооперациите", което произтича от комунистическото наследство. Това е общ проблем, който не е свързан просто с полупазарните земеделци и с тези, които произвеждат за собствена консумация и представлява още едно главно предизвикателство, което трябва да бъде преодоляно.

Възможности

Политиката на ЕС за развитие на селските райони

Както този доклад показва, има множество възможности в рамките на съществуващата политика на ЕС за развитие на селските райони, които да подкрепят земеделците с ВПС, но тези възможности трябва да бъдат използвани!

Мерките от съществуващите политики в подкрепа на земеделието с ВПС, които са вече изготвени в България и Румъния, са в същност една крачка напред (и са често по-напредничави, в сравнение с други страни членки на ЕС), но е необходима още по-целенасочена и достъпна подкрепа.

Изключително необходимо е ясното определяне и анализ на всичките потребности на земеделските системи с ВПС за развитие на селските райони, включително на всички социално-икономически аспекти на семействата на земеделците с ВПС и на общностите, към които те принадлежат. Не е достатъчно да се фокусираме само върху въпросите на управлението на земите и възможностите за плащания на единица площ, като

агроекологичните по Ос 2 на ЕФЗРСР.

Други програми на ЕС за развитие също предлагат възможности, включително такива, насочени към регионално развитие и развитие на човешките ресурси. Те също трябва да бъдат прегледани и да се потърсят възможности за съвместно действие.

Подмяна на предпочитанията на потребителите

Наблюдава се увеличен дял от (предимно градски) потребители в България и Румъния, които са добре информирани и ценят околната си среда, наравно със здравето си и със стила си на живот. Те търсят местни продукти и нови дестинации, с които да запълват свободното си време. Те представляват отлична пазарна възможност за храните с ВПС, туризма и занаятчийските продукти, но към тях трябва да се насочва внимателно, защото те ще имат все по-високи изисквания по отношение на качеството - а това също ще представлява значително предизвикателство!

Вписване в общата картина

Ако приемем, че може да се разработи съответна "система на ценностите" и да се приложи към земеделските системи с ВПС, то най-голямата възможност, която се открива пред земеделските системи с ВПС за популяризиране на тяхното отстояване е в това, да се насочи вниманието към простия факт, че в рязко променящия се свят, тъкмо земеделието с ВПС е една от най-гъвкавите и устойчиви съществуващи форми на земеделието.

Няма нищо нередно в традиционните земеделски общности, които са способни сами да се изхранват и същевременно да доставят ползи за биологичното разнообразие, които да се приемат и оценяват от по-широката общественост. Няма нищо лошо в нискоинтензивните системи на земеделие, които употребяват минимални външни вложения, включително енергия за механизация, и които опазват природните ресурси.

Земеделските системи с ВПС осигуриха важен буфер срещу социално-икономическите промени по време на годините на преход в България и Румъния след колапса на комунизма. Вероятно е, в идните години те отново да се окажат буфер срещу несигурността, породена от климатичните промени, срещу нарастващия недостиг на изкопаеми горива, срещу спираловидно-движещата се цена на енергията и срещу страховете по отношение на глобалната сигурност на снабдяването с храни.

Част 7: Визия и препоръки

Пред нискоинтензивното земеделие с ВПС в България и Румъния стоят множество предизвикателства, повечето, от които - големи! В условията на модернизация и разширение на земеделието в региона, ще става все по-трудно да се припечелва от земеделие с ВПС и докато приходите и стандартите на живот за останалите сектори на икономиката продължават да нарастват, дребният стопанин с ВПС се оказва без особен стимул да продължава дейността си.

Вече има данни за много земеделци, изоставили своите земеделски системи с ВПС. Всеки ден се отказват стопани и изоставят своите животни. Богатите на биологично разнообразие и култура ландшафти с дълга история на подсигуряване на живота на местните общности се превземат от храстовидна и горска растителност или от нови начини на земеползване.

Дойде време да се признае пълната стойност на това, което се загубва и да се предприемат съответни действия. Този доклад завършва с визия и някои ключови препоръки, които да спомогнат с насока за такива действия.

Визия за земеделието с ВПС в България и Румъния

Международната природозащитна организация WWF (WWF-DCP) вече предприе много действия в България и Румъния, които популяризират концепцията за консервационна икономика, при която местните хора имат печалба от по-добър бизнес и същевременно опазват богатите природни ресурси на района си.

Същият подход трябва да бъде прилаган, за да се осигури бъдещето на земеделските системи с ВПС. Това не са системи, които могат да се опазват като реликви в музея. Традиционните начини на живот неминуемо ще се променят, но тази промяна трябва да бъде за доброто както на местните хора, така и на местната околна среда, особено на разнообразието и изобилието на дивата природа. Необходима е визия за бъдещето на земеделието с ВПС в България и Румъния, която цялостно и ентузиастично да обгърне тази промяна!

Такава визия включва:

1. **Разнообразна местна аграрна икономика**, състояща се както от дребни, така и от средни по размер предприятия, управляващи жизнеспособни земеделски системи с ВПС, включително с дребни преработвателни съоръжения за млечни, месни и други продукти. Това включва смесица от стопанства, произвеждащи за собствена консумация, полупазарни и семейни стопанства с обща тенденция към излизане на пазара.
2. **Различни допълващи и алтернативни икономически предприятия**, които да разнообразяват икономиката и да добавят още повече стойност към продуктите на земеделието с ВПС, включително селски и възстановителен туризъм, като настаняване в земеделското стопанство, ресторанти за местни храни и т.н.
3. **Изобилна гама от отличителни хранителни продукти** от земеделието с ВПС, широко признати като висококачествени, здравословни продукти, адаптирани да се харесват на вкусовете на съвременния потребител, включително много традиционно-занаятчийски хранителни продукти с вкус и характер, които само ръчната преработка и най-добрите сурови материали могат да придадат.
4. **Координирано и стратегическо използване на схемите** за сертификация на търговска марка или висококачествен хранителен продукт като инструмент за добавяне на стойност към продуктите от земеделието с ВПС.
5. Акцент върху **маркетинга на местно и регионално ниво на продуктите от земеделието с ВПС** чрез къси снабдителни вериги, за да се насърчи максимална възвръщаемост за местните стопани и селски общности. Плюс, където е подходящо, стратегическо използване на супермаркетите за достъп до по-широкия масов пазар и използване на променящите се предпочитания на потребителите.
6. Добре развита **мрежа от дейности в подкрепа на земеделието с ВПС**, включително изследователски, обучителни и предоставящи съвети, които популяризират прилагането на добри практики, иновационни и съответстващи технологии за дребните земеделци и преработватели на храни, както и за настоящото развитие и маркетинг на храни и напитки от земеделието с ВПС.
7. Земеделците, членовете на семействата им и останалите членове на селските общности в районите със земеделие с ВПС да се радват на **растящ стандарт на живот и просперитет** с добър достъп до образование, грижа за здравето и съвременни комуникации.
8. **Прослава на земеделието с ВПС** като ценностна част от националната култура и наследство, а също и заради тясната му връзка с опазването на биологичното разнообразие и традиционните ландшафти.

Да дадем значителен принос

С оглед на изводите на този доклад, препоръчват се четири главни области на действие с цел да се популяризира и насърчи икономическата и социална устойчивост на земеделските системи с ВПС в България и Румъния.

В тези действия са привлечени различни заинтересовани лица, които могат да бъдат координирани и свързани в простия модел на "интегрираното секторно развитие", както е показано на диаграмата тук.

Повишаване на осведомеността и развитие на пазара

Частните бизнеси, обществените институции и неправителствени организации в България и Румъния трябва да работят по взаимодопълняеми начини, за да повлияят на предпочитанията на потребителя и поведението на купувача по начин, който да насърчава или облагодетелства консумацията на хранителни и питейни продукти от земеделие с ВПС.

Това може да включи свързването на земеделските продукти с ВПС с местните/регионалните стратегии за селски туризъм или развитието на ефективни къси вериги на снабдяване с продукти от земеделие с ВПС. Подобни дейности, наблюдавани в други страни членки на ЕС, варират от създаването на НПО на общините, което улеснява процесите от основаването на групи производители от местните производители на сирене, до сключването на договори с регионалния супермаркет или с управата на националните паркове, като осигурява съоръженията за кооперативно-управляван "магазин на фермата", продаващ занаятчийски храни и майсторски продукти от 30-40 семейства, практикуващи земеделие в границите на парка.

Такива инициативи изцяло помагат да се подобри профила на земеделието с ВПС и неговите отличителни продукти, да се подсили секторното развитие, защото повече хора ще започнат да търсят и да разчупват рамките си, за да получават характерните и качествени продукти от тези щадящи околната среда земеделски системи.

Подкрепа от действащите политики

Обществените институции в България и Румъния имат на разположение широк набор от инструменти на политиките, които да им послужат за развитието на едни икономически и социално по-устойчиви земеделски системи с ВПС.

Например, правилата за подкрепа по ОСП общо взето е необходимо да се прилагат "по-меко" за по-малките по мащаб производители, за да им се осигури достъп и полза от наличната подкрепа. Националните интерпретации на правилата и стандартите на ЕС в областта на хигиенните изисквания също се нуждаят от изменение, за да се избегне отрицателния им ефект върху дребните производители и преработватели. В нормативните актове на ЕС е налице значителна гъвкавост по отношение на продължаването на традиционните техники за преработка, въпреки че крайните продукти трябва винаги да отговарят на необходимите хигиенни норми, за да бъдат приемливи и безопасни за потребителите. Това може да наложи значителни инвестиции в стопанството, но тежестта, падаща върху отделния стопанин може да се намали чрез коопериране на дейността или чрез развитие на централизирани удобства, като "обществени кухни" или "подвижни кланици". Съществуват многобройни примери в другите страни членки на ЕС.

Най-големите възможности за подкрепа на земеделските системи с ВПС са свързани с наличието на средствата от ЕС за развитие на селските райони и за регионално развитие. Само че, за да бъдат те ефективни, от основно значение е:

- наличната финансова подкрепа да бъде правилно целенасочена към действителните нужди на земеделието с ВПС;
- критериите за избираемост по наличните фондове да са съобразени с характеристиките на земеделието с ВПС, особено с големия брой на дребните стопани, задоволяващи собствени потребности и на полупазарните стопани;
- да има възможност и капацитет на местно ниво за действителното усвояване на наличните средства. Това включва готовност за съ-финансиране, което може да се окаже голямо препятствие за усвояването на наличните средства за инвестиции;
- земеделците с ВПС да разполагат с точна и навременна информация за мерките за развитие на селските райони, които са подходящи за тях. Тази информация трябва да бъде във формат, който отговаря на специфичните обстоятелства на дребните земеделци и да се разпространява, като се използват съответстващи методи, отчитащи периферните условия, при които повечето от земеделците с ВПС живеят, а също и ограничения им достъп до съвременни комуникационни средства.

Обществените власти трябва да преминат изцяло към модела "информация на едно гише" и да предоставят леснодостъпна информация и/или съвети на местно ниво по всички мерки за развитие на селските райони и за регионално развитие, както на дребните земеделски стопани, така и на дребните преработватели и изобщо на всички малки и средни предприятия. Главната характеристика на този подход е в това, че се използват подготвени хора за осигуряването на тази информация, съветите и подкрепата стават достъпни за местните хора **под тази форма, от която те се нуждаят!**

Където е полезно за ефективното и удобното за клиента предоставяне на информация, съвети и обучения за малките стопани и други, съответните институции трябва да си сътрудничат с местните неправителствени организации и други организации, които имат познания за местността и поддържат добър контакт със земеделците и които имат възможността да послужат като посредници.

Ключовата мярка за развитие на селските райони за подкрепата на продължително управление на земеделските земи с ВПС са агроекологичните плащания и (както вече беше отбелязано в Част 5 на този доклад) вече е постигнат напредък в насочването на тези плащания към земеделските земи с ВПС в България и Румъния.

Въпреки това агроекологичните плащания сами по себе си имат ограничен потенциал да противостоят напълно и ефективно на различните видове натиск, упражняван върху земеделските системи с ВПС и трябва да се вложат още много усилия по посока на интегриране на мярката за агроекологични плащания с останалите мерки за развитие на селските райони. Това включва:

- **Осигуряване на икономическата жизнеспособност на стопанствата с ВПС** чрез комбиниране на агроекологичните плащания с други форми на разнообразяване на икономическата дейност на стопанствата (например, основаване на микропредприятия и на групи производители, които ще открият възможности за производство на висококачествена продукция, малки по мащаб преработвателни предприятия, маркетинг и туризъм);
- **Развитие на уменията и капацитета на земеделците с ВПС и техните семейства** чрез интегрирането на агроекологичните плащания с мерките за професионално обучение и придобиване на умения (виж по-надолу);
- **Подобряване на качеството на живот на общностите на земеделците с ВПС** чрез комбиниране на агроекологичните плащания с мерки от програмите за развитие на селските райони и/или за регионално развитие, насочени към безработицата в селата, социалното благоденствие и образованието. Това включва също и насърчаване на подхода "отдолу-нагоре" за развитието на селските райони и предоставянето на по-голяма възможност пред местните общности земеделци с ВПС да решават самостоятелно как да се развиват техните райони (виж по-надолу).

Следват важни принципи при планирането на това, кои мерки от политиките да се интегрират:

- има много възможности за интеграция на политиките и комбинацията от мерки трябва да бъде съгласувана и допълняема. Най-добре е да се започне от избягването на конфликти или противоречия, които може да съществуват между мерките от тези политики!;
- Интегрирането няма да е успешно, ако мерките не са достъпни и разбираеми за целевите си групи - винаги трябва да има яснота и простота;
- интегрирането на мерки от политиките трябва да бъде администрирано по ефективен начин;
- възможностите за интегриране на мерки на местно ниво трябва да бъдат активно популяризирани сред земеделците и другите потенциални бенефициенти, като се използва модела "на едно гише" за ефективна информация;
- резултатите и въздействието от интегрираните мерки от политиките трябва да бъдат продължително наблюдавани и оценявани, за да се осъществи ефекта "учене чрез правене" от страна на участниците в процеса на правене на политиките.

Изграждане на капацитет

Има много примери от други региони на ЕС, а също нарастващ брой от България и Румъния³⁰, в които частните бизнеси, обществените институции и неправителствени организации работят в партньорство, за да осигурят ресурси, съвет и други технически услуги за малките по мащаб производители и преработватели на хранителни продукти, включително земеделци с ВПС. Това включва конвенционални дейности като семинари, обучителни курсове и "бизнес инкубатори" (какви то вече съществуват на няколко места в България), но също се разширяват към по-иновативни подходи като "ресурсни центрове" (включително подвижни кухни), които отговарят на всичките хигиенни стандарти на ЕС и осигуряват съответното пространство и оборудване за местните земеделци, така че да ги наемат за преработката и пакетирането на малки партиди ръчнопроизведени продукти редовно или в отделни случаи.

Подобни инициативи трябва да бъдат по-широко насърчавани в България и Румъния и да бъдат подкрепяни, когато е възможно, със средствата на ЕС за развитие на селските райони и структурните фондове.

Малките по мащаб нискоинтензивни земеделски системи имат специфични нужди, свързани с институционална подкрепа, служби по съвети, технологии, изследователска дейност, пазарна информация, микрокредитиране и други финансови услуги, така че да се улесни икономиката от мащаба чрез коопериране за вложенията и продукцията. Приоритетните нужди трябва да бъдат добре определени и отиграни. Например съставянето на бизнес план е едно от ключовите условия за предоставяне на микрокредити и за много заявления за подкрепа по мерките от Фонда на ЕС за развитие на селските райони, но малките стопани не знаят откъде да започнат. Проста техническа помощ може да разреши този проблем. Трябва да се насочат също и специфични дейности към пастирите, тъй като те играят решаваща роля за поддържането на земеделските земи с ВПС и в двете страни.

Съществуващите примери на успешни предприятия трябва да се намерят и разпространят. Трябва да се насърчава по-голям обмен на опит и идеи между дребните земеделци, техните асоциации и други организации, които работят с тях. Трябва да се създаде национална асоциация или мрежа, която да представлява малките по размер земеделци и/или производители на храни и в двете страни и това трябва да се обвърже с новосъздадените национални мрежи за развитие на селските райони, действащи в България и в Румъния.

Изграждането на капацитет трябва да се фокусира върху нуждата на местните хора да развият **нови умения за нови икономически възможности**. Вземете например уменията в областта на селския туризъм - форма на разнообразяване на икономиката, която най-често се разбира от местните хора в България и Румъния като начин да се привлекат и да се накарат заможните потребители да похарчат парите си в техния район. Все пак хората не винаги осъзнават, че а) бизнесът в туризма влиза в голяма конкуренция между регионите по целия свят, които са в надпревара да привлекат туристи; б) туристите имат все по-високи очаквания за преживявания от високо качество и на добра цена; в) туризмът ще донесе окончателна полза за района си само ако има типични за района артикули и услуги за потребление и постоянно се съблюдают стандартите. Следователно, за да се направят

³⁰ Например, виж работата на Фондация ADEPT (<http://www.fundatia-adept.org>) за популяризиране на опазването на биологичното разнообразие и развитие на общностите от Трансилвания

истински печалби от туризъм, необходимо е да се развие цял кръг от нови умения, например съответните строителни техники (за висококачествено настаняване), гостоприемство, кетъринг, езици, предлагане на възстановителни дейности, развитие на продуктите, маркетинг и т.н.

Развитие на местните общности

От основно значение е помощта за земеделските системи с ВПС да не се фокусира единствено върху самите земеделци с ВПС и предизвикателствата, които са изправени само пред тях. Трябва да се отдели внимание също и на нуждите на общностите на дребните земеделци, сред които живеят повечето от земеделците с ВПС.

Това включва интегриран подход към развитието на селските райони (както вече беше споменато по-горе), който не само подсилва и разнообразява възможностите за подобряване на просперитета от земеделска дейност, а който също подобрява качеството на живот на дребните земеделци и техните семейства. Поддържането и подобряването на инфраструктурата в селските райони (пътища, електрификация и водоснабдяване, комуникации и т.н.), на услугите (училища, магазини, медицински съоръжения, пощенски клонове, автобусни услуги и т.н.), както и на обществени събития (празници на населеното място и др.) в районите от значение за земеделието с ВПС също са ключови фактори за насърчаването на местните хора да продължат да управляват земите и да не изоставят традиционния си начин на живот.

Според фразеологията на настоящата политика на ЕС за развитие на селските райони този подход изисква мерки от приоритетни Оси 1, 2 и 3, но той може да спечели още много от кооперирането и партньорството, насърчавани от подхода Лидер (виж Част 5 - Въздействия от политиките). Лидер насърчава по-голямото участие на местните хора в процеса на вземане на решения за това, как да бъдат изразходвани Европейските средства за развитие на селските райони в техните собствени общности. Това включва основаването на местни инициативни групи (МИГ), изградени върху публично-частни партньорства между местните институции, местния бизнес и другите представители на местната общност. Местната инициативна група изготвя стратегия за местно развитие, която кандидатства за финансиране. В случай, че стратегията бъде одобрена, тя се прилага чрез администриране на малки грантове по проекти, изготвени от членовете на местната общност, в съответствие с целите на самата стратегия за развитие.

Това е много иновативен метод с голям потенциал за популяризиране на инициативите "отдолу-нагоре" за развитие на селските райони от местните хора и от основно значение е това, че в процеса са съответстващо представени и дребните по мащаб земеделци с ВПС.

Справки

Историческата провинция на Саксонските села в Южна Трансилвания. Фондация ADEPT, Saschiz - на английски и румънски език, Akeroyd, J. (2006).

Разработване на индикатор за площите на земеделие с ВПС. Консултантски доклад за Европейската Агенция по околна среда, Копенхаген. Andersen, E., Baldock, D., Bennet, H., Beaufoy, G., Bignal, E., Brower, F., Elbersen, B., Eiden, G., Godeschalk, F., Jones, G., McCracken, D.I., Nieuwenhuizen, W., van Eupen, M., Hennekes, S., and Zervas, G. (2003).

Социално-икономически, демографски и земеделски модели на селските райони в новите страни-членки на ЕС. Възможна доставка 3.2 от SCARLED (Структурна промяна в земеделската и селската прехрана) Проект (SSPE-CT-2006-044201) – или от: http://www.scarled.eu/uploads/media/SCARLED_D3.2_final.pdf (20 януари, 2009). Baum, S. (2008).

Земеделие с ВПС – обяснение на понятието, интерпретиране на политическите ангажименти на ЕС и на националните правителства. Европейски форум за природозащита и пасторализъм – достъпно на адрес: <http://www.efncp.org/download/EFNCP-HNV-farming-concept.pdf> (20 януари, 2009). Beaufoy, G. (2008).

Документ за ръководство на страните членки на ЕС върху прилагането на ВПС индикатора за въздействие (разработен от оригиналния доклад за Европейската Комисия, изготвен през 2007). Институт за политиката на ЕС по околната среда (IEEP), Лондон. Beaufoy, G. and Cooper, T. (2008).

Политически възможности за превъзможване на земеделието, произвеждащо за собствени нужди в страните от Централна и Източна Европа. В "Земеделието, произвеждащо за собствени нужди в страните от Централна и Източна Европа: Как да разбием порочния кръг?" (Eds. Abele, S. и Frohberg, K.), Брой 22, 46-70. Institut für Agrarentwicklung in Mittel- und Osteuropa (IAMO), Halle (Saale). von Braun, J. and Lohlein, D. (2003).

Земеделски земи с висока природна стойност: характеристики, тенденции и предизвикателства на политиките. ЕЕА Доклад No. 1, Европейска Агенция по околна среда, Копенхаген/Програма за околна среда към ООН, регионален офис за Европа, Женева. ЕЕА/UNEP (2004).

Състояние на храните и земеделието: Заплащане на земеделците за екологични услуги. Организация по прехрана и земеделие към ООН, Рим. FAO (2007).

Състоянието на несигурност на снабдяването с храни в света през 2008 г. Организация по прехрана и земеделие към ООН, Рим. FAO (2008).

Животински фуражи, селскостопански животни и емисии парникови газове: кои са проблемите? Работен доклад от Мрежата за изследователска дейност за храните и климата, Център за стратегия за околната среда, Университета в Surrey. Garnett, T. (2007).

Сценарии, засягащи въздействието на мерките за развитие на селските райони върху румънските земеделски структури след присъединяването към ЕС. Стратегическо и политическо проучване No. 5, Европейски институт на Румъния, Букурещ. Giurca, D., Luca, L. and Hurduzeu, G. (2006).

Екстензивната паша и глобалното затопляне, La Cañada **23** (декември 2008), 5. Grayson, B. (2008).

Земеделието, задоволяващо собствени потребности в развитие - неговата роля в процеса на структурна промяна. В : Земеделието, задоволяващо собствени потребности в Централна и Източна Европа: Как да излезем от порочния кръг? (Eds. Abele, S. и Frohberg, K.), брой 22, 1-27. Institut für Agrarentwicklung in Mittel- und Osteuropa (IAMO), Halle (Saale). Heidhues, F. и M. Brüntrup (2003).

Земеделски земи с висока природна стойност: признаване на значимостта на ландшафтите в Югоизточна Европа. Финален обобщителен доклад по съвместния проект между Дунавско-Карпатската Програма на Световния фонд за дивата природа (WWF-DCP) и Европейския Форум за природозащита и пасторализъм (EFNCP), София/Букурещ. Kazakova, Y., Beaufoy, G., Jones, G. и De Rijck, K. (2008).

Земеделието, задоволяващо собствени потребности в България - между традицията и пазарните изисквания. В " Земеделието, задоволяващо собствени потребности в Централна и Източна Европа: Как да излезем от порочния кръг? (Eds. Abele, S. и Frohberg, K.), брой 22, 133-146. Institut für Agrarentwicklung in Mittel- und Osteuropa (IAMO), Halle (Saale). Kopeva, D. и Noev, N. (2003).

Министерство на земеделието и горите (2007). *План за развитие на селските райони (2007-2013) на република България.* Министерство на земеделието и храните, София.

МЗГРСР (2007). *Национален план за развитие на селските райони 2007-2013.* Министерство на земеделието, горите и развитието на селските райони, Букурещ.

Секторна оперативна програма за развитие на човешките ресурси 2007-2013. Министерство на труда, семейните въпроси и равните възможности, Букурещ. MLFEO (2007).

Земеделски земи с ВПС в Европа: Оценка на моделите на разпространение на база на земното покритие и данните за биоразнообразието. Съвместен Изследователски Център (JRC) Научен и технически доклад, Офис за официални публикации на Европейските Общности, Люксембург. Paracchini, M.L., Petersen, J.E., Hoogeveen, Y., Vamps, C., Burfield, I. и van Swaay, C. (2008).

Модели на потребление на хранителни продукти в Румъния, British Food Journal **102** (4),290-307. Petrovici, D.A. и Ritson, C. (2000).

Оценка на значимостта на производството на храни в стопанства, задоволяващи собствени потребности за определяне на бедността и целенасочването на политиките: Доказателство от Румъния, Food Policy **30** (2),205-223. Petrovici, D.A., и M. Gorton (2005).

Проектът „Фермерите и опазването на земеделските земи с висока природна стойност“ се осъществява с подкрепата на Европейския съюз.

Ограничение на отговорността: Цялата отговорност за публикацията е на издателя. ЕК не поема отговорност за използването на съдържаната тук информация.

Публикувано през март 2009 г. от международната природозащитна организация WWF Дунавско-Карпатска програма (WWF-DCP), Виена/София/Букурещ.

Текст на Марк Редман, с принос от Янка Казакова

Снимка на корица – Архив на ДПП „Русенски Лом“

За отпечатването е използвана екологична хартия без киселина (ACID free), без хлор (ECF) по технология, щадяща околната среда

WWF иска да спре влошаването на околната среда, за да може в бъдеще хората да живеят в хармония с природата. Това може да се постигне чрез:

- * запазване на биологичното разнообразие**
- * устойчивото използване на възобновяеми природни ресурси**
- * намаляване на замърсяването и разхищението**

**WWF Дунавско-Карпатска
програма България
ул. Княз Борис 71, ет.2, ап.2
1000 София
Тел.: 02/950 50 41, 02/987 24 67
Тел./факс: 02/950 50 40
E-mail: office@wwfdcp.bg
<http://wwf.bg>**